

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

МЕЛЬНИЧУК ЮЛІЯ ВІТАЛІЇВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
української мови і культури,
д. філол. наук, доцент
_____ Л.М. Коваль
«_____» _____ 2020 р.

**СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ
В ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС**

Спеціальність 035 Філологія
Українська мова та література
Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
Л.М. Коваль, професор кафедри
української мови і культури,
д. філол. наук, доцент

(підпис)

Оцінка: _____ / _____ /

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2020

АНОТАЦІЯ

Мельничук Ю.В. Стилiстичне використання фразеологiї в творчостi Марії Матіос. Спеціальність 035 «Філологія», Освітня програма «Українська мова та література». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020.

У кваліфікаційній роботі досліджено основні поняття фразеології як науки; схарактеризовано особливості функціонування фразеологічної одиниці порівняно зі словом, словосполученням і реченням; інвентаризовано загальномовну та індивідуально-авторську фразеологію в прозі Марії Матіос; схарактеризовано лексико-семантичні групи, морфологічні розряди фразеологізмів та встановлено фразеологічне новаторство Марії Матіос.

Ключові слова: *Марія Матіос, фразеологія, фразеологізм, трансформація, фразеологічні одиниці.*

Melnychuk Yu. Stylistic use of phraseology in the work of Maria Mathios. Specialty 035 «Philology», Educational program «Ukrainian language and literature». Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2020.

In the qualification work the basic concepts of phraseology as a science are investigated; the peculiarities of the functioning of the phraseological unit in comparison with the word, phrase and sentence are characterized; inventory of general-language and individual-author phraseology in the prose of Maria Mathios; lexical-semantic groups, morphological categories of phraseological units are characterized and phraseological innovation of Maria Mathios is established.

Key words: *Maria Mathios, phraseology, phraseology, transformation, phraseological units.*

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	7
1.1. Основні поняття фразеології як науки.....	7
1.2. Особливості функціонування фразеологічної одиниці порівняно зі словом, словосполученням і реченням.....	13
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2 ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У РОМАНАХ МАРІЇ МАТІОС.....	29
2.1. Марія Матіос – новаторство і традиція української літератури.....	29
2.2. Загально-мовна та індивідуально авторська фразеологія у прозі Марії Матіос.....	35
2.3. Фразеологічне новаторство Марії Матіос (на матеріалі роману «Солодка Даруся».....	49
Висновки до розділу 2.....	59
РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС.....	61
3.1. Морфологічні розряди фразеологізмів на матеріалах творів Марії Матіос.....	61
3.2. Лексико-семантичні групи фразеологізмів творчості Марії Матіос	66
Висновки до розділу 3.....	75
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	80
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність теми. «Солодка Даруся» або «Драма на три життя», як визначила жанр Марія Матіос, – це українська історія 30-70-х років минулого століття на території Буковини та Галичини, вражаюча, приголомшлива історія про безжальні жорна історії, це данина пам'яті і нашій мові. Бездоганний стиль, засоби художніх образів, незвичайні, високопоетичні та мудрі слова Марії Матіос, буковинські лексичні потоки-розтоки відкривають сторінки цієї незвичайної прози. Прози, написаної мовою, яка змушує плакати та сміятися. Неоднозначне сприйняття мови її твору зумовлене вміло підібраним словесно-фразеологічним складом, новими методами поєднання слів. Особливу увагу привертають нові підходи до певних явищ в авторському, індивідуальному стилі. Фразеологічне нововведення Марії Матіос безпосередньо пов'язане зі збагаченням та розвитком мови. Фразеологічний доробок авторки проявляється насамперед в оновленні звичних контекстів для слова, в яке слово зазвичай входить, а це тягне за собою процес семантичної та стилістичної зміни. Одним з найкращих художніх засобів є трансформація фразеологізмів, «яка обов'язково передбачає стилістичну мету, оскільки вони впливають із прагнення авторки органічно поєднати, злитися з контекстом відомого виразу, уточнити та деталізувати значення ФО в зв'язку з конкретною ситуацією». [1, с. 44].

Дослідженням трансформацій фразеологічних одиниць на матеріалі української фразеології займалися В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.Д. Ужченко, Г.В. Павловська, П.С. Дудик, Л.Г. Скрипник, В.А. Чабаненко, А.П. Коваль, А.П. Грищенко, О.Д. Пономарів та ін.

В.В. Виноградов, Б.О. Ларін, О.С. Ахманова, С.І. Ожегов, Л.І. Ройзензон, М. М. Шанський, О.І. Молотков, та інші вчені зробили вагомий внесок у розвиток фразеологічної теорії. Розвиток фразеологічних студій в Україні пов'язаний з іменами І.Г. Чередниченка, П.Й. Горєцького, Л.А.

Булаховського, І.К. Білодід, П.П. Плюща, В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка та інших сучасних мовознавців. Роботи цих дослідників неможливо переоцінити.

Проте, незважаючи на велику кількість публікацій, проблеми структури, семантики, формування та історичного розвитку фразеологізмів все ще недостатньо вивчені. Фразеологія постійно привертає увагу лінгвістів, але залишається зовсім не дослідженою. Чим менше особливостей враховується під час виокремлення фразеологічних зворотів, тим ширші межі фразеологізмів. Найбільш прийнятними для виокремлення фразеологізмів можна вважати такі критерії, як: відносна стабільність композиційного компонента, відносна смислова цілісність, відтворюваність у мові, значення, образність та різного ступеня ідіоматичність.

Мета нашого дослідження – вивчити особливості стилістичного використання фразеології в творчості Марії Матіос.

Реалізація поставленої мети дослідження передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) вивчити основні поняття фразеології як науки;
- 2) схарактеризувати особливості функціонування фразеологічної одиниці порівняно зі словом, словосполученням і реченням;
- 3) інвентаризувати загально-мовну та індивідуально-авторську фразеологію у прозі Марії Матіос;
- 4) схарактеризувати лексико-семантичні групи фразеологізмів творчості Марії Матіос.
- 5) визначити морфологічні розряди фразеологізмів на матеріалах творів Марії Матіос;
- 6) проаналізувати стилістичний потенціал фразеологізмів у мовотворчості Марії Матіос;
- 7) простежити фразеологічне новаторство Марії Матіос.

Об’єкт дослідження – фразеологічні одиниці, використані в досліджуваних романах Марії Матіос.

Предмет дослідження – стилістичні функції фразеологічних одиниць у творчості Марії Матіос.

Джерельною базою дослідження обрано романи Марії Матіос «Солодка Даруся», «Життя коротке».

У процесі роботи над темою роботи нами використовувалися такі **методи дослідження**: дефінітивний аналіз – для уточнення дефініцій; статистичний метод; діалектичний метод як загальний метод наукового пізнання; загальнонауковий метод (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, наукова індукція, дедукція, класифікація); методи теоретичного дослідження (формалізація, аксіоматичний метод, статистичні методи, гіпотетико-дедуктивний метод) та ін.

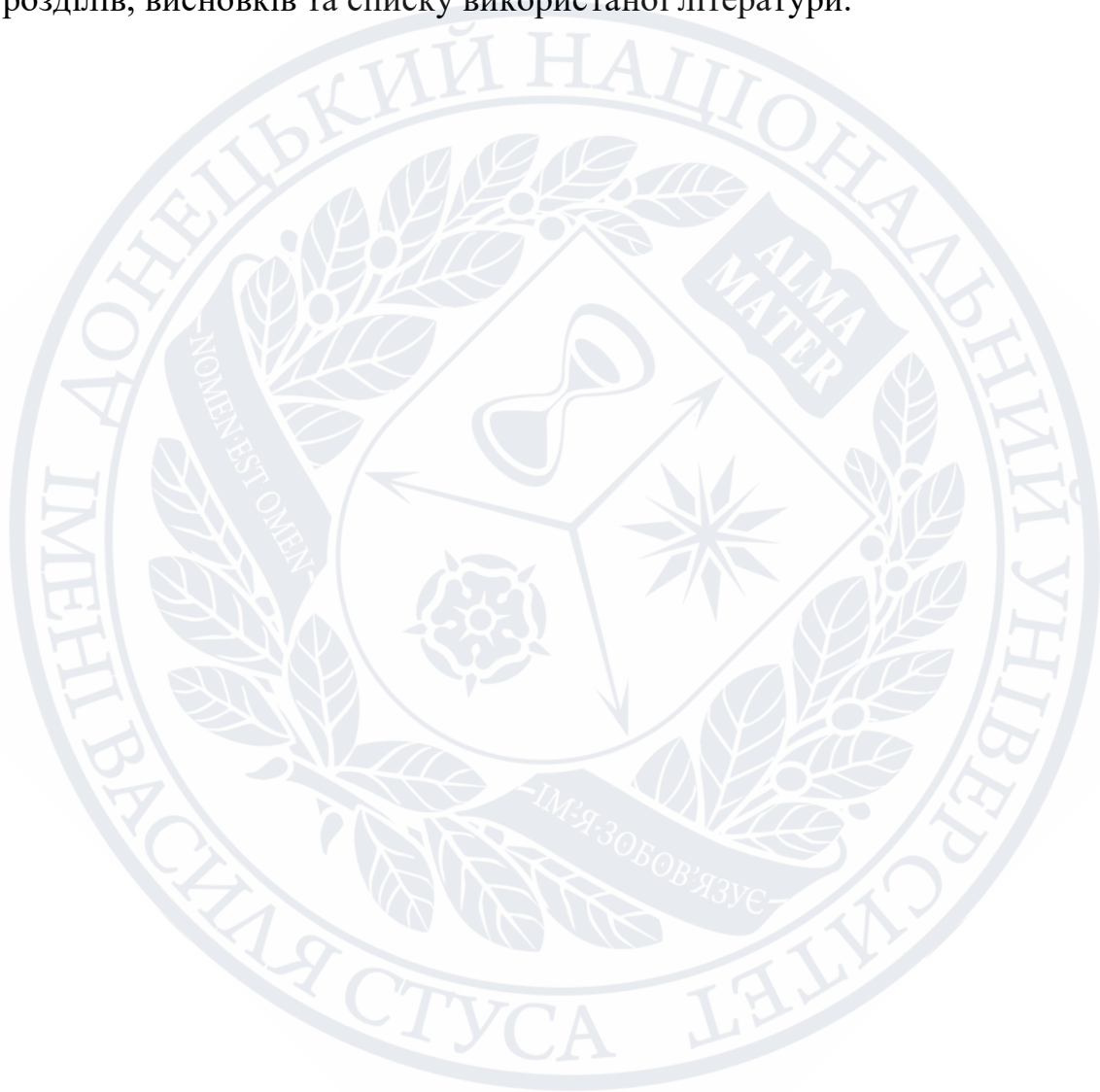
Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що результати дослідження можуть бути практично використані при викладанні стилістики української мови, прагмалінгвістики, лінгвістичних спецкурсів. Матеріал роботи також може бути застосований під час написання курсових і магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були представлені на: 1) III Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Лінгвоукраїністика XXI століття: традиції та новаторство. Назва доповіді: «Етимологічна характеристика фразеології в творчості Марії Матіос; 2) IX Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути». Назва доповіді: «Дієслівні фразеологічні одиниці Марії Матіос (на матеріалі творів «Життя коротке» та «Солодка Даруся». За матеріалами обох доповідей опубліковано статті:

Мельничук Юлія. Етимологічна характеристика фразеології в творчості Марії Матіос. *Лінгвоукраїністика XXI століття: традиції, новаторство* : зб. наук. праць / [відп. ред. Л. М. Коваль]. Вінниця : Друкарня-видавництво «ТВОРИ», 2020. Вип. 3. С. 40 – 43.

Мельничук Ю.В. Дієслівні фразеологічні одиниці Марії Матіос (на матеріалі творів «Життя коротке» та «Солодка Даруся»). *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва : міжгалузеві диспути* [зб. наук. пр.] : матеріали IX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Київ, 16 жовтня, 2020 р.). Київ, 2020. С. 738 – 743.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.



РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Основні поняття фразеології як науки

Як самостійна дисципліна фразеологія виникла в 40-х роках ХХ століття. У 60-70-х рр. ХХ ст. почали інтенсивно розроблятися фразеологічні методи вивчення фразеологічних об'єктів, засновані на ідеях систематичного аналізу фактів мови (В. Архангельський, В. Жуков, М. Тагієв).

Особливу увагу було приділено семантиці фразеологізмів та її номінативному аспекту (В. Телія), фразоутворенню в його динаміці (Ю. Гвоздарьов), ознакам поєднання слів-компонентів (З. Попова), порівняльно-типологічному вивченню фразеологічного складу (Л. Ройзензон) [1, с. 45].

Фразеологічна структура мови - це скарбниця знань про культуру та ментальність людей. Саме у фразеології зосереджуються та фіксуються уявлення людей про міфи, ритуали, звичаї, традиції, поведінку, а також стереотипи та соціально-історичні фактори [3, с. 71].

На думку В. М. Телії, фразеологічна структура мови є «дзеркалом, у якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну ідентичність» [3, с. 73].

На думку Л. Ройзензона, фразеологія є найоригінальнішим і найскладнішим явищем. Саме вона більшою мірою, ніж інші шари мовних одиниць, відображає унікальність світогляду через призму мови та національної культури. Особливістю фразеологічних одиниць є те, що вони не є ознаками первинної номінації, а вторинно номінують дійсність, переосмислюючи її [8, с. 311].

Дослідники вважають, що фразеологізми – це знаки мовної культури. Наприклад, О. Галинська [5, с.262] розглядає фразеологізми як особливі мовні знаки, як засоби зберігання і передачі культурної інформації.

Дослідниця зазначає, що лінгвокультурологічний напрям у фразеології досліджує взаємодію мови і культури крізь призму культурно-національної свідомості та її фразеологічної презентації.

В. Маслова розглядає фразеологізми як тексти, що зберігають культурну інформацію [55, с.256].

На думку багатьох дослідників, саме в мові втілюється історична пам'ять народу, мова відображає як культурний, так і мовний досвід народу. Лінгвокультурологічні дослідження на матеріалі фразеології допомагають нам уявити духовні цінності, витворені окремими етносами протягом тисячоліть. Фразеологія – це «дзеркало, в якому лінгвокультурне суспільство ідентифікує своє національне самоусвідомлення» [7, с.104]

На розвиток фразеології як окремої лінгвістичної дисципліни вплинули передусім ідеї швейцарського лінгвіста Ш. Баллі [8, с. 375], якого вважають основоположником фразеології. Ш. Баллі, розробляючи основні принципи цієї науки, для стійких словосполучень запровадив термін «*unité phraséologique*» [13, с.74].

Існують два варіанти перекладу французького слова «*unité*»: «одиниця» та «єдність». Таким чином, «*unité phraséologique*» може бути перекладено і як «фразеологічна одиниця», і як «фразеологічна єдність». На нашу думку, вже така ситуація могла стати причиною виникнення розбіжностей у вітчизняній фразеологічній термінології.

Ш. Баллі чітко виокремлює дві групи ознак фразеологізмів: зовнішні (форма виразів) та внутрішні (відповідність між формою та думкою). Щодо зовнішніх, то вчений розрізняє наступні: «1) група складається із декількох слів, розділених письмово; 2) ці слова розташовані у незмінному порядку і не можуть бути розділеними іншими словами; 3) жодне із слів групи не може бути заміщеним іншим словом» [48, с. 75].

Теоретичні передумови фразеологічної науки були також викладені в працях О. О. Потебні [44; 11]. О. О. Потебня, який уперше наголосив на знаковості вивчення стійких сполук та їх характеру, закономірностях

утворення, висловив важливі погляди щодо їхньої семантики, «внутрішньої форми» та ін. [11, с. 89] і якого об'єктивно вважають предтечею української фразеології.

Питання про вивчення стійких сполучень слів у межах спеціального розділу мовознавства – фразеології – виникло вже в 20- 40-х роках у роботах С. І. Абакумова, Л. А. Булаховського, Є. Д. Поліванова [12, с. 71].

Наприкінці 50-х років помітною була тенденція до систематичного розгляду проблем фразеології, актуальними стали питання, пов'язані з описом фразеології як структурної одиниці мови [13, с.153].

У 60-70-х рр. ХХ ст. почали розробляти власне фразеологічні методи дослідження, які базувались на ідеях системного аналізу фактів мови. Дослідження системної організації фразеологічної будови набуло популярності.

Особливу увагу дослідники приділяли семантиці фразеології та її номінативному аспекту, словотвору в його динаміці, ознакам словосполучення компонентів, порівняльно-типологічному вивченню фразеологічного складу, а також опису фразеологізмів у словниках. Помітно активізувались дисертаційні роботи з різних аспектів фразеології: місце в системі мови, фразеологія в системі ідіостилю, фразеологізовані речення та ін.

Окремими питаннями фразеології займалися видатні лінгвісти О. Есперсен, Г. Пауль, Ф. де Соссюр, Л. В. Щерба та ін.

Так, В. В. Виноградов, слідом за Ш. Баллі, поставив питання про фразеологію як лінгвістичну дисципліну [14, с. 73].

У другій половині ХХ століття побачила світ низка важливих досліджень, серед яких роботи Ю. Ю. Аваліані, Н. М. Амосової, В. Л. Архангельського, В. В. Виноградова та ін.

Значний внесок у дослідження фразеологічної науки зробили також українські вчені, серед яких М. Ф. Алефіренко, Я. А. Баран, М. В. Гамзюк, Т. В. Григоренко [16, с. 77], та ін.

Не можна залишити поза увагою сам термін «фразеологізм», оскільки він, по-перше, є предметом фразеології як науки, а, по-друге, – об'єктом нашого дослідження.

Лінгвісти використовують різні терміни для позначення одного і того ж поняття. Як правило, ототожнюються поняття «фразеологічна одиниця» та «фразеологія». Інші терміни можуть відрізнятися (як правило, це залежить від різниці в класифікаціях ФО).

У німецькій лінгвістиці вивчення фразеології починається із спостережень лексикографів. Основна увага була зосереджена на стійких сполуках слів, елементи яких були унікально організовані, а поняття відрізняються від незалежних первинних значень окремих компонентів.

Першою спробою диференціювати такі стійкі сполуки слів була праця Ф. Зайлера «Німецька фразеологія», одна з найвагоміших у першій половині XX століття. В центрі уваги дослідника – аналіз етимології фразеологізмів, сфери їхнього виникнення і тематична характеристика, у результаті чого він виділив 5 груп стійких сполук:

- фразеологічні пари,
- фразеологічні групи з переносним значенням, похідні від вільних словосполучень,
- крилаті вислови,
- прислів'я та
- фразеологізми.

Треба зазначити, що окремі висновки та положення праці є актуальними і сьогодні, наприклад, диференціація прислів'я, характеристика виражальних засобів та структура зворотів тощо [15, с. 43].

У 50–60 рр. XX ст. побачили світ дослідження Борхарта-Вустмана Шоппе та Е. Аґріколи. Характерними рисами більшості наявних словників та збірників є аналіз джерел, шляхи виникнення стійких сполук слів, тлумачення семантики та визначення їхніх функційно-стилістичних властивостей [18, с. 64-67].

Уже в перевиданому словнику Борхарта-Вустмана Шоппе автор А. Шірмер подає дефініцію фразеологізму (*sprichwörtliche Redensart*), розмежовуючи фразеологізми, прислів'я та приказки. А. Шірмер у непоодиноких випадках наслідує Ф. Зайлера, зокрема, це стосується форми існування прислів'їв і фразеологічних зворотів.

Незважаючи на велику кількість як зарубіжних, так і вітчизняних досліджень, фразеологія продовжує розвиватися і привертати увагу дедалі ширшого кола дослідників, оскільки належить до найбільш самобутніх та складних явищ із усіх творинь мовного генія людини. Теоретичні дослідження у фразеології охоплюють широкий спектр дискусійних питань сучасної лінгвістики: наприклад, визначення центральної одиниці фразеології, природу фразеологічної одиниці, значення тощо. Потрібні дослідження щодо фразоутворення, фразеології та контексту, рівнів перекладу фразеології. Місце фразеологічного рівня в мовній системі досі є суперечливим, і не існує єдиного тлумачення термінів «фразеологізм» та «фразеологія».

Ретроспектива фразеологічних досліджень показує, що у працях багатьох зарубіжних та радянських вчених фразеологія визначається як самостійна лінгвістична дисципліна, вказувано на її відокремлення від синтаксису, лексикології та стилістики, тоді як іноземні автори, навпаки, продовжували розглядати фразеологію в ракурсі інших дисциплін.

Теорія еквівалентності фразеологічних одиниць слову, на думку деяких вчених, гальмувала розвиток фразеології як лінгвістичної дисципліни, а існування відмінностей та невирішеність інших основних питань, з одного боку, часом заперечувала можливість і доцільність відокремлення фразеології в самостійну лінгвістичну дисципліну, а з іншого боку ці відмінності не заважали, а, навпаки, сприяли розвитку фразеології, її виходу за межі лексикології та стилістики.

Щодо визначення терміна, то слово фразеологія має грецьке походження (від грец. *phrasis* «вираз, зворот» і *logos* «слово, вчення») і

означає «вчення про звороти мови». Термін фразеологія (phraseologie) вперше був використаний у працях Ш. Баллі [2, с. 57].

Крім того, існує думка, що фразеологічна наука виникла, коли В. В. Виноградов дав визначення основних понять, обсягу та завдань фразеології [13, с. 154].

Сучасні словники фіксують декілька визначень слова «фразеологія»:

1) розділ мовознавства, що вивчає лексико-семантичну сполучуваність слів мови;

2) склад фразеологічних одиниць певної мови;

3) сукупність, вид, тип, різновидність фразеологічних одиниць;

4) набір беззмістовних фраз [1, с. 43].

М. П. Кочерган подає лише два визначення фразеології:

1) сукупність фразеологізмів певної мови;

2) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови [19, с. 96].

Виходячи з першого значення слова «фразеологія», слід зазначити, що воно вживається у широкому та вузькому значенні. Фразеологія в широкому розумінні включає ідіоми, фразеологічні сполучення та стійкі словосполучення (наприклад, прислів'я, крилаті вирази, фрази привітання, які часто виходять за межі фраз, тобто є реченнями). У вузькому розумінні – це ідіоми та стійкі сполучення слів, функціонально пов'язані зі словом як номінативною одиницею мови. Слідуючи більшості лінгвістів, ми, як правило, широко розуміємо термін «фразеологія».

Ми не можемо ігнорувати термін «фразеологія», який, будучи предметом фразеології як науки, є об'єктом нашого дослідження.

Існує кілька термінів (фразеологічна одиниця, фразеологізм, фразема, ідіома, фразеологічна інверсія, стійка фраза тощо), які здебільшого позначають одне і те ж поняття. Як правило, поняття «фразеологічна одиниця» та «фразеологія» тотожні, але можуть відрізнятися (головним чином це залежить від класифікації фразеологічних одиниць).

У межах стійких зворотів О. І. Смирницький розрізняє фразеологічні одиниці (стилістично нейтральні звороти, позбавлені метафоричності або втратили її), та ідіоми (звороти, в основі яких лежить перенесення значення) [46, с. 118].

Н. М. Амосова розрізняє словосполучення та ідіоми. Адже ідіома, на її думку, характеризується цілісним значенням, яке, на відміну від фраз, є одиницями постійного контексту [4, с. 24].

В. В. Виноградов вважає, що ідіоми, або фразеологічні зрощення, характеризуються семантичною неподільністю, абсолютною непохідністю значення цілого з компонентів [20, с. 124].

М. Ф. Алефіренко у своїх наукових дослідженнях віддає перевагу поняттю «фразема» [4, с. 7]. Також автор підкреслює семіотичну природу фраземи, звертаючи увагу на її цілісність, неподільність, а також на те, що стійка фраза є продуктом вторинного семіозису: «Фразема – це аналітичний за структурою, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який утворюється внаслідок інтеграційної дифузії лексичних і граматичних значень свого вільносинтаксичного генотипу, зумовленої процесами вторинного семіозису» [5, с. 4].

Французький лінгвіст А. Рей дає таке визначення: «Фразеологія – це цілісний немотивований мовний знак, « довільний » щодо своїх компонентів і абсолютно непередбачуваний» [23, с. 191]. Вчений також розглядає фразеологію як цілісний мовний знак, немотивований.

Стосовно процесу семіозису, ми використовуємо визначення, запропоноване А. М. Сердюком, яке підкреслює, що «первинне означування – хронологічно первинне засвоєння мовного знака номінативного значення, мотивоване практичною та духовною діяльністю людини та її пізнанням світу; вторинне – процес подальших мотивованих комунікативно-прагматичних трансформацій цього значення в мовленні» [6, с. 21].

У нашому дослідженні, дотримуючись широкого розуміння фразеології, ми використовуємо терміни «фразеологічна одиниця» та «фразеологізм» як синоніми (далі ФО), що означає «лексичну та граматичну єдність двох або більше різних компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, що мають цілісне значення, відтворюються в мові за традицією автоматично».

Отже, фразеологія як мовна дисципліна сформувалася у ХХ столітті зусиллями насамперед радянських (у тому числі й українських) вчених, відокремившись від лексикології, стилістики та синтаксису. Незважаючи на стрімкий розвиток та надзвичайні досягнення минулого століття, фразеологія досі постійно цікавить мовознавців.

Виходячи із проаналізованих дефініцій, підходів до визначення властивостей фразеологічних одиниць, а також із поставленої перед нами мети дослідження, пропонуємо за робоче наступне визначення фразеологізму: Фразеологізм – це словосполучення або речення із чітким порядком слів, яке відтворюється у мовленні як готова одиниця, і наділене такими ознаками, як стійкість, іноді цілісність, експресивність та образність.

1.2. Особливості фразеологічної одиниці порівняно зі словом, словосполученням і реченням

Співвідношення понять «фразеологізм» і «слово» належить до «класичних» питань фразеології як науки та стосується як питання власне фразеології (обсяг фразеології, фразеологічне значення у його протиставленні до лексичного і т. д.), так і питань, що виходять за її межі (маємо на увазі співвідношення «фразеологія» – «лексикологія»).

Я. І. Баран виділяє два підходи до вирішення цього питання: принцип тотожності (фразеологічна одиниця розглядається як еквівалент слова) та відмінності (співвідношення фразеологізму та слів). Фразеологічна одиниця та слово мають багато спільних рис: за своєю природою вони є двосторонніми одиницями мови (оскільки мають план вираження та план

змісту), характеризуються однаковою функціональною природою (оскільки вони виступають як члени речення, а функціональний характер фразеологічних одиниць залежить від їх лексичного та граматичного значення). І фразеологізми, і слова служать для позначення явищ дійсності і постійно розвиваються. Фразеологічна структура характеризується системними зв'язками, тотожними слову: синонімічні, антонімічні, омонімічні. Фразеологізми, як і слова, характеризуються однозначністю та багатозначністю, причому фразеологічне значення, як і лексичне, може бути простим і складним.

Спільною рисою фразеологічної одиниці та слова є семантична цілісність, глобальність значення. О. І. Смирницький розглядає семантичну цілісність і відтворюваність фразеології як основні риси еквівалентності слову [17, с. 89].

М. М. Шанський також вказує на семантичну еквівалентність фразеологічної одиниці та слова: «Група фразеологічних зворотів, еквівалентна слову чи словосполученню, має властиве значення, у всьому подібне до лексичного значення слова» [17, с. 35].

Деякі дослідники відносять фразеологію та слово до одного рівня – лексичного чи лексико-фразеологічного, що визначає їх спільність та еквівалентність, але співвідношення цих одиниць до одного рівня є досить суперечливим. Іншою характерною рисою як фразеологізмів, так і слів є їх відтворюваність у мові в готовому вигляді, а не повторне формування (на відміну, наприклад, від вільних сполучень слів).

Фразеологізм та слово мають ряд спільних рис. Власне, фразеологія виникла з теорії еквівалентності фразеологічної одиниці слова.

Однак поряд із загальними характеристиками фразеологізми та слова мають багато відмінностей та суттєво відрізняються один від одного. Фразеологічні одиниці – це поєднання слів, що дозволяє говорити про їх різнооформленість. Тобто, фразеологізми будуються із слів відповідно до певних граматичних моделей та принципів вільних фраз і речень. Слова

побудовані за словотвірними моделями за допомогою морфем і основ, характеризуються цілісністю. Хоча фразеологічні одиниці характеризуються стабільністю компонентів загалом, але на характер їх структури можуть впливати такі фактори, як: перестановка, додавання (розширення), заміна (заміна), віддалене розміщення компонентів тощо.

Ще однією істотною відмінністю між фразеологізмом і словом є їх належність до різних мовних рівнів, щоправда, такої думки дотримуються не всі, однак більш поширеним є твердження, що фразеологічна одиниця порівняно зі словом – це одиниця, безумовно, вищого мовного рівня [21, с. 79].

Нам інпонує думка, що це проміжний рівень, сформований на межі лексичного та синтаксичного мовних рівнів. Але, мабуть, більшість суперечок виникає навколо семантичної структури фразеологізмів. Прихильники неадекватності значення фразеологізмів, спираючись у своїх дослідженнях на компонентний аналіз семантичної структури, роблять висновок, що фразеологічне значення є складнішим явищем, ніж лексичне, семантична структура фразеологічного значення ніколи повністю не збігається із смисловою структурою лексичного значення.

Фразеологія характеризується особливим вживанням у мовленні, лише властивою їй функцією мови. Мова йде не про еквівалентність, а лише про співвіднесення семантичних структур слова та фразеологізму. Одним із важливих питань взаємозв'язку понять «фразеологізм» та «слово» є, власне, проблема фразеологічного значення, яка належить до однієї з найскладніших, як частина загальної проблеми лексичних одиниць. Варто звернути увагу на тлумачення фразеологічного значення, яке має свої особливості порівняно з лексичним. Це стосується структури, формування, специфіки національної мови, але по суті як ознака мовного знака, як частина понятійної системи, вона все ж має спільні риси з лексичним значенням та складність проблеми фразеологічного значення впливає з невирішених питань лексичного значення та визначення фразеологізмів. Вивчення семантики фразеології в

українському мовознавстві розпочалося на початку XX століття. О. О. Потебнею [21, с. 37].

Однак активне вивчення цього питання розпочалося в другій половині, а точніше в 70-х роках XX століття: вчені представляють різні гіпотези, припущення, аналізують семантику окремих фразеологізмів або їх типів, досліджують природу значення фразеологізмів як знак мови, визначають складові значення аналізу, пропонують класифікації значення тощо.

У процесі вивчення явища семантики фразеологізмів спочатку виникають відмінності щодо термінологічного позначення. Зокрема, помітна неоднозначність використання терміна «фразеологічне значення».

Застосовують:

- 1) для найменування самого об'єкта дослідження,
- 2) для позначення елементів структури змісту фразеологізму.

Крім того, існують такі терміни: цілісне значення, глобальне значення, звичайне інтегральне значення, ідіоматичність, семантична цілісність, звичайне фразеологічне значення, семантична цілісність фразеологізму, цілісність номінації, фразеологічний позначник, семантична ідентичність та семантична єдність. [22. с. 38].

Різноманітність термінів для позначення одного і того ж явища вказує на його складність та наполегливість досліджень у цій галузі.

Глибоке пізнання будь-якого явища передбачає проникнення в його природу та сутність для виявлення та вивчення факторів, що сприяють його формуванню. Незаперечний факт, що явище фразеологічного значення є досить складним, оскільки це обумовлено специфічним ставленням до позначуваних об'єктів чи явищ дійсності, характером внутрішньої образної основи, взаємозв'язком між лексичними компонентами ФО та повністю або частково переосмисленим значенням. Деякі дослідники відносять лексичне значення до фразеології, розглядаючи фразеологічне значення на рівні слова. Хоча ФО і слово можуть бути семантично близькими, позначати загальне поняття, але така спільність є відносною. Фразеологія та слово

відрізняються. Ця різниця властива їхній різній природній основі. «Значення фразеологізму можна співвіднести зі значенням слова, що виключає їх тотожність» [20, с. 44].

У цьому контексті релевантною є теорія еквівалентності. З одного боку, і слово, і ФО тотожні, оскільки вони є мовними знаками. Мовний знак пов'язує поняття і акустичний образ.

Таким чином, змінюючи акустичний образ, мовний знак змінюється частково, оскільки поняття залишається незмінним. Швейцарський лінгвіст Ш. Баллі стверджував, що ознакою фразеології є можливість або неможливість заміни словомідентифікатором [8, с. 211].

Проте з іншого боку, ототожнюючи слово та фразеологізм, мимоволі вналежнюємо останній до сфери лексикології. Але, як було уточнено вище, ФО, виходячи за межі лексикологічних досліджень, не належать до лексичного рівня. Це визначається специфічними властивостями їх семантики та її узагальнено-абстрактним характером.

Значення фразеологізму формується в процесі складного перегруповання денотативних конотативних елементів у семантичній структурі слів-компонентів фразеологічної одиниці і, нарешті, закінчується інтеграцією цих переосмислених лексичних значень з граматичними значеннями відповідних синтаксичних моделей [54, с. 46].

Як показує практика, чимало ФО не мають ідентифікуючих слів, і їх можна ідентифікувати лише за змінними фразами. Крім того, фразеологія надає мовленню емоційного (емоційно-експресивного) забарвлення. Як правило, рідко зустрічається слово-еквівалент, яке б передало в такій же мірі емоційність, яка притаманна фразеології.

Українська вчена Л. Г. Скрипник виокремлює таку особливість ФО, як «надслівність», яка явно суперечить теорії еквівалентності [54, с. 11].

Говорячи про значення ФО, не можна нехтувати концепцією внутрішньої та зовнішньої форми, яку О. О. Потебня виділив у слові [44, с. 75–83].

У контексті співвідношення слів та ФО ці дві форми також присутні у фразеології. Зовнішня форма – це окремий звук, а внутрішня – значення. Більш докладно зміст внутрішньої форми фразеології розкриває Л. Г. Авксентьев: така форма «є взаємодією семантики вільної сполуки з переосмисленою на її основі семантикою фразеології та визначається семантичною структурою виразу як ціле» [46, с. 44].

О. В. Кунін пропонує таке визначення внутрішньої форми: «внутрішня форма – це мотиваційна образність мовної одиниці, яка базується на дериваційних відношеннях її значення зі значенням прототипу» [46 с. 149]. Відповідно, трактуючи поняття «значення фразеології», дослідник враховує різні аспекти плану змісту та плану функціонування фразеологізмів та слів.

На відміну від значення слова, «фразеологічне значення – це інваріант інформації, що виражається семантично складними, розрізненими одиницями мови, які не утворюються шляхом генерування структурно-семантичних моделей змінних словосполучень».

Фразеологічне значення, як і лексичне, є тим змістом знака, за допомогою якого людина пізнає явища світу і зберігає їх у своїй пам'яті. Воно є також інформацією про позначувані явища, об'єкти, які ще називають знаками світу. Людина пізнає їх двома шляхами:

1) шляхом чуттєвого сприймання, тобто за допомогою органів чуття: зору, слуху, смаку, нюху, дотику. Цю першу інформацію називають також смислом або концептом. Вона може бути істинною або хибною. Сенси, або концепти, перцептивного походження потребують кодування мовними засобами. Передача інформації здійснюється за допомогою вербальних засобів. Вони дозволяють «викликати» об'єкти / знаки світу у дискурс;

2) вербальним шляхом, тобто за допомогою словесних знаків. Номінації об'єктів світу, формування понять про них здійснюється вербально у формі різних дескрипцій, куди належать і фразеологізми. Фразеологізми є знаками вторинної номінації, оскільки їхнє значення виникає внаслідок семантичного переосмислення словосполучення.

Проте і слова є, загалом, знаками вторинної номінації, оскільки первинні процеси номінації, як зазначає В. М. Телія, – явище надзвичайно рідкісне. А серед фразеологізмів, на її думку, є першообразні ідіоми на зразок «скрутить в бараний рог», «после дождика в четверг» і т.п. [53, с. 61].

Отже, принципово немає жодної різниці між значенням слова і фразеологізму в їхній суті, однак обсяг значень цих різновидів знаків є різним. У наукових дослідженнях спостерігаємо різні погляди на фразеологічне значення. Переважно вони збігаються з концепцією вченого, якої він дотримується стосовно фразеології і основної її одиниці – фразеологізму. Існує два погляди на природу фразеологічного значення, два шляхи його визначення. Згідно з першим, фразеологізми як двобічні знаки мовної системи поряд із словами відображають об'єкти світу.

Обидва значення мають денотативний, сигніфікативний і конотативний аспекти. Та все ж, на думку прихильників цього погляду, фразеологічна семантика не ідентична лексичній. Відмінність фразеологічної семантики від лексичної вчені пояснюють цілою низкою характеристик, як наприклад, різновидами типів фразеологічних значень, видами переосмислення, відмінностями внутрішньої форми слів і фразеологізмів тощо. У деяких наукових студіях спостерігаємо навіть підміну характеристики фразеологічного значення характеристикою будови фразеологізму.

Зокрема, В. Л. Архангельський [15, с. 17] розглядає значення фразеологізму у відношенні до його матеріальної оболонки, до позначуваного ним явища. Фразеологічне значення, на їхню думку, має дві сторони: план змісту і план вираження, або десигнат і десигнатор. Під десигнатом розуміють думку про предмет у формі поняття або судження, а під десигнатором / денотатором – матеріальну оболонку фразеологізму в її відношенні до десигната / денотата. При аналізі значення, як і будь-якого явища, доцільно виділити його складники і схарактеризувати їх. Різні аспекти значення вчені виявляють також у їхньому стосунку до матеріальної оболонки фразеологізму або до позначуваного ним явища. Мова йде про

сигніфікативний (обсяг інформації, що її передає фразеологізм у відношенні до позначуваного ним елемента екстралінгвістичної дійсності), денотативний (співвіднесеність фразеологізму з предметом, який він позначає) і конотативний (експресивні та емоційні елементи, стилістична забарвленість, ставлення суб'єкта до явищ, його оцінка – позитивна, негативна чи нейтральна) аспекти. Наявність саме конотативного аспекту, який ще називають суб'єктивним елементом, є характерною рисою фразеологічного значення.

Співвідношення компонентів (сигніфікація, денотація, конотація) у лексичному і фразеологічному значенні різні: в останньому переважає конотація, представлена емоційними, експресивно-стилістичними і т. п. характеристиками.

Власне, цінність фразеологічного значення становить конотативний елемент. Як відомо, фразеологізми у своєму значенні не репрезентують нових предметів реальної дійсності, а виражають відношення до вже знайомих, до їх оцінки. На відміну від слів, вони не означають, не вказують прямо на клас реальних предметів і явищ, як наприклад, слово «померти», а описують їх опосередковано, наприклад: «дати дуба» (рос. «сыграть в ящик», нім. «ins Gras beißen»). В основі значення фразеологізму лежать асоціативні трансфери [23, с.393].

З усіх названих поглядів перевагу, очевидно, треба віддати тому, де значення фразеологізму витлумачено як двопланову одиницю, що відображає предмети і явища об'єктивної дійсності, у десигнаті якої розрізняють сигніфікативний, денотативний та конотативний аспекти.

І саме конотативний компонент значення ФО є особливо цінним і визначальним. Виходячи з тлумачення терміна «фразеологічна одиниця» як «лексикограматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, які, маючи цілісне значення, відтворюються у мові за традицією, автоматично»

(див. вище), яке ми взяли за основу в нашому дослідженні, очевидним є факт спорідненості фразеологізму зі словосполученням.

Фразеологізм, як і словосполучення, і здебільшого речення складається з двох і більше слівкомпонентів. Щоправда, така спорідненість є далеко не абсолютною, зважаючи на ширшу палітру ознак і більш глибоку структуру фразеологічної одиниці, на відміну від словосполучення чи речення. Важливим індикатором відмінності фразеологізму від словосполучення і речення є його природа і природа компонентів, що входять до його складу, яка досить складна і суперечлива.

Досить прозору низку умов, необхідних для того, щоб уважати окреме сполучення слів фразеологізмом, на думку Л. Мойсеєнко, називає польський дослідник А. М. Левіцький [48, с.59]: у такому вислові повинні бути наявні дві із трьох визначальних рис мовно-структурної самостійності:

- не менше двох значеннєвих акцентів у наявних словах;
- не менше двох окремих слів, що будують вислів;
- слова має характеризувати непостійність сполучення (тобто можна їх міняти місцями або вставляти між ними інші слова).

Дослідники по-різному визначають належність різних словосполучень до фразеологізмів.

Визначення загального характеру фразеологізма вперше дав Ш. Баллі: «сполучення, що міцно увійшли в мову, називаються фразеологічними одиницями» [47, с.76]. Зрозуміло, що однією з істотних ознак ФО, на відміну від вільних сполучень слів, є їхня стійкість. Проблема стійкості ФО пов'язана з питанням фразеологічного прототипу. Проблема стійкості фразеологізмів залишається актуальною. Узагальнюючи дослідження різних лінгвістів у галузі фразеології, український мовознавець М. П. Кочерган зазначає такі особливості ФО, як структурно-семантична стійкість та відтворюваність.

Фразеологічна стійкість – це «кількість незмінності, яка властива різним аспектам ФО і яка визначає їх відтворюваність у готовому вигляді».

Це визначення можна пояснити наступним чином: фраза стає фразеологізмом лише тоді, коли вона регулярно відтворюється в мові людей і пояснюється у багатьох контекстах. Обов'язковою умовою появи фразеологізмів іноді є несподіване поєднання слів. З цим пов'язане поняття фразеологічного прототипу, під яким ми маємо на увазі мовні одиниці, поєднання слів, що стали основою для формування ФО. Існує думка, що більшість фразеологізмів спочатку були вільними комбінаціями. Внутрішня форма ФО визначається його прототипом. Шлях, який проходить зворот, що є фразеологізмом, – це становлення його сталості.

У словосполученні слова-компоненти вільно включаються і можуть взаємозмінюватися. Слова-компоненти фразеологічних одиниць втрачають своє первинне значення. Щодо природи компонентів ФО, існують дві протилежні точки зору.

Деякі лінгвісти розглядають компоненти фразеологічних одиниць як невербальні утворення, тоді як інші, які складають переважну більшість, визнають словесну природу компонентів.

«Незважаючи на те, що компоненти фразеологізмів внаслідок їх деактуалізації позбавлені основних рис слова, так чи інакше беруть участь у формуванні фразеологічного значення. В результаті вони наділені певною часткою семантичної самостійності» [46, с. 80].

Механізм втрати словом у складі ФО свого первинного значення та процес деактуалізації можна описати так: «виступаючи компонентом вільної фрази, слово є самостійною лексичною одиницею, тоді як у структурі фразеологізму воно втрачає зв'язок зі своєю сферою семантичних та синтаксичних функцій, позбавляється самостійного значення і, стаючи компонентом ФО, деактуалізується внаслідок метафоричного переосмислення виразу в цілому» [2, с. 83].

Таким чином, загалом компоненти фразеологізмів позбавлені реального номінативного значення, яке вони мають у вільних словосполученнях. Однак вони не повністю втрачають свою семантику і

певною мірою впливають на загальне значення фразеологічного звороту [2, с. 45].

Цілісність значення фразеологізму залежить від ступеня втрати компонентів власне словесних ознак.

Залежно від характеру значення лексем О. В. Кунін виокремлює 4 типи компонентів:

1. Справжні слова, тобто лексеми з буквальним значенням компонентів. Справжні слова включають майже всі перші компоненти стійких порівнянь.

2. Потенційні слова, тобто лексеми з ослабленим лексичним значенням та ослабленими синтаксичними функціями. Потенційні слова присутні у складі повністю або частково переосмисленого ФО.

3. «Колишні» слова – переосмислені компоненти фразеологічних сполучників (у яких простежується найнижчий ступінь вербальності).

4. Псевдолексеми – такі, що насправді не існують у мові, а запозичені з інших мов шляхом фонетичного наслідування [47, с. 71–72].

Ми можемо узагальнити вищесказане словами фразеолога В. Г. Гака: «У фразеологічних виразах власне значення слова послаблюється, що створює умови для зміни значень. У той же час в них проявляється «закон означувального», який стає автономним стосовно свого означуваного та вносить у вираз власні конотації, що змінюються з епохою.

Все це робить фразеологічні сполуки семантично дуже багатими, виразними» Як зазначалося вище, лексеми, які стають складниками фразеологізмів, втрачають своє номінативне значення внаслідок переосмислення. У процесі переосмислення досить вагому роль відіграє прототип ФО, який передуює появі фразеологізму. Якщо прототип відсутній, то переосмислюються лексеми, що входять до складу тієї чи тієї фразеологічної одиниці.

Таке явище зумовлене лінгвістичними та екстралінгвістичними факторами. Тобто фразеологічне переосмислення – це повне або часткове

образне перетворення значення прототипу фразеологізму (чи фразеологічного варіанта), яке базується на семантичному зрушенні.

Найважливіші типи переосмислення – це порівняння, метафора, метонімія (включаючи перифраз та евфемізм). Порівняння та метафора – лінгвістичні чинники створення образності.

Спільність порівняння і метафори полягає в створенні фразеологічних асоціацій на основі схожості предметів чи явищ. Їхню різницю варто вбачати передусім у змістовому вираженні. Порівняння, як простіший засіб опису образу, більш експліцитне, ніж метафора. Метафора виражає схожість змісту імпліцитно, з опущенням підґрунтя для порівняння і показника порівняння.

Метафоричний тип переосмислення є найбільш розповсюдженим. Отже, метафоричне переосмислення – це «перенесення найменування з одного денотата на інший, який асоціюється з ним на основі реальної чи уявної схожості» [47, с. 65].

Ще одним типом переосмислення є метонімія. Вона також слугує для створення образності. Метонімічне перенесення здійснюється на основі суміжності двох денотатів [47, с. 66].

Евфемізацію розглядають як явище, відмінне від метафори та метонімії. В лінгвістичному плані евфемізація є різновидом перифрази. А з іншого боку – це явище соціальне, зумовлене прагненням людей уникнути часто неприємних для згадування речей. Рівень переосмислення зумовлює мотивованість або ж немотивованість ФО. Якщо між фразеологічним значенням і семантикою прототипу існує синхронний зв'язок, то такий зворот можна вважати мотивованим. Якщо ж такий зв'язок відсутній, то йдеться про немотивованість значення. У контексті розгляду фразеологізмів не можна залишити поза увагою їхні основні риси – образність та експресивність, адже переважно ці характерні особливості і відрізняють сталі звороти від словосполучень та речень. Передумовою виникнення образності є здатність створювати наочнотуттєві образи предметів і явищ.

Теоретичне обґрунтування понять образності та експресивності знаходимо у О. В. Куніна. Вчений зазначає, що «образність мотивованої ФО створюється в результаті двопланового сприйняття ФО та значення її прототипу... Чим далі один від одного порівнювані об'єкти, тим яскравіший образ» [23, с. 159]. Поняття експресивності значно ширше, воно охоплює й інші категорії: «експресивність – це зумовлені образністю, інтенсивністю чи емотивністю виразально-зображальні ознаки слова чи фразеологізму» [44, с. 154].

Отже, на основне значення ФО накладаються також інші конотативні значення, які сприяють більшій влучності фразем у мовленні. Фразеологічні одиниці є похідними від словосполучень і речень, про що свідчить їхня структура. Першочергово вони існували у формі вільних сполучень (фразеологічних прототипів), проте в процесі фразеологізації набули ширших характеристик.

Фразеологічні одиниці є передусім стійкими словосполученнями. Це готові сполуки слів, які не створюються в мовленні подібно до вільних словосполучень, а функціонують в готовому вигляді. Компоненти фразеологізмів, як правило, втрачають власне значення, а семантика фразеологічної одиниці не є сумою значень її слів-компонентів. Структура фразеологізму досить стала, тому вона важче піддається перестановці слів. У вільному словосполученні та реченні семантику формує сума значень слів-складників, слова легко можна замінити чи переставити, у склад словосполучення чи речення можна додати інші лексеми або змінювати наявні.

Фразеологічна одиниця може входити у структуру речення і, на відміну від вільного словосполучення, завжди виступає одним членом. Для фразеологізмів характерні цілісність, метафоричність чи метонімічність, емотивність, образність, вмотивованість, дериваційність значення, нарізнооформленість, стійкість, ідіоматичність. Незважаючи на багато спільних рис із словом, словосполученням та реченням, ФО є окремим

мовним феноменом, якому притаманні емоційно-експресивна забарвленість, оцінка та стилістично-функціональний аспект.



Висновки до розділу 1

Отже, фразеологія як лінгвістична дисципліна сформувалася у ХХ столітті зусиллями передусім радянських (у тому числі й українських) вчених, відокремившись від лексикології, стилістики та синтаксису. Незважаючи на бурхливий розвиток і визначні здобутки у минулому столітті, фразеологія викликає постійне зацікавлення мовознавців і досі.

Виходячи із проаналізованих нами дефініцій, підходів до визначення властивостей фразеологічних одиниць, а також із поставленої перед нами мети дослідження, пропонуємо за робоче наступне визначення фразеологізму: Фразеологізм – це словосполучення або речення із чітким порядком слів, яке відтворюється у мовленні як готова одиниця, і наділене такими ознаками, як стійкість, іноді цілісність, експресивність та образність.

Фразеологічні одиниці є передусім стійкими словосполученнями. Це готові сполуки слів, які не створюються в мовленні подібно до вільних словосполучень, а функціонують в готовому вигляді. Компоненти фразеологізмів, як правило, втрачають власне значення, а семантика фразеологічної одиниці не є сумою значень її слів-компонентів.

Структура фразеологізму досить стала, тому вона важче піддається перестановці слів. У вільному словосполученні та реченні семантику формує сума значень слів-складників, слова легко можна замінити чи переставити, у склад словосполучення чи речення можна додати інші лексеми або змінювати наявні.

Фразеологічна одиниця може входити у структуру речення і, на відміну від вільного словосполучення, завжди виступає одним членом. Для фразеологізмів характерні цілісність, метафоричність чи метонімічність, емотивність, образність, вмотивованість, дериваційність значення, нарізнооформленість, стійкість, ідіоматичність.

Незважаючи на багато спільних рис із словом, словосполученням та реченням, ФО є окремим мовним феноменом, якому притаманні емоційно-експресивна забарвленість, оцінка та стилістично-функціональний аспект.

РОЗДІЛ 2.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У РОМАНАХ МАРІЇ МАТІОС

2.1. Марія Матіос – новаторство і традиція української літератури

Марія Василівна Матіос – українська поетеса, прозаїк, публіцист і політик. Народилася 19 грудня 1959 року, в селі Сірчук Чернівецької області, яке відокремлене від однойменного села сусідньою Івано-Франківською областю річка Черемош. Розтоки є частиною історичного регіону Буковини і населений українськими гуцулами, до яких Марія Матіос сильно відчуває свою належність.

Вона особливо зацікавлена в дослідженні власного генеалогічного дерева. Це не зовсім звичайна сім'я – нас застерігає той факт, що письменниця знає його історію до «1790 року, починаючи з предка з німецькою або австрійською кров'ю, який потім оселився в Буковинських Карпатах».

Більше того, на початку 19-ого століття один з її прапрадідусів був грамотним, за що його називали «писарем», прадіда Іллю довго обирали селяни старостою, незважаючи на його неписьменність, а бабусю Гафію в селі кликали Соломоном, незважаючи на її чотирикласну освіту. Батько Василь, колгоспник, і мати Павлина, вчителька, навчили Марію та двох її молодших братів «бути справжніми і цінувати справжнє» [24], виховуючи дітей згідно традиційних християнських цінностей. У віці одинадцяти років Марія Матіос взяла участь у зйомках фільму Юрія Іллєнка «Білий птах з чорною ознакою» – одного з найважливіших досягнень українського кіно сьогодні. Розтоки, а саме сільський будинок сім'ї Матіос, став одним із місць розташування фільму. На думку І. Набітовича, цей біографічний факт містить значний вплив на формування мислення письменниці.

Схильна з дитинства до поетичного слова, у віці 15 років Марія вже опублікувала свої перші вірші. У 1982 році закінчила філологічний факультет

Чернівецького національного університету. Марія Матіос була однією з тих, хто дав можливість назвати університет імені «буковинського солов'я» [30, с. 39].

Деякий час вона працювала бібліотекарем, а потім журналістом. З 1983 по 1989 рік працювала редактором чернівецької багатотиражної газети «Машинобудівник». Це була її «велика школа життя, міжособистісного спілкування». Була журналісткою газети «Буковинське віче».

У 1991 році вона стала однією із засновниць науково-літературного «Буковинського журналу». Того ж року вона отримала нагороду в галузі журналістики ім. Володимира Бабляка. З 1990 по 1996 рік очолювала Чернівецьку обласну організацію Спілки письменників України. Марію Матіос можна вважати поетесою «вісімдесятих», оскільки вона увійшла до літературної творчості в 1982 році, коли вийшла її перша поетична збірка під назвою «З трави та листя». У січні 1984 року письменниця написала перший прозовий твір «Поштовий індекс». У наступні роки вона продовжувала писати поезію, яка входить до збірок «Вогонь живиці», «Сад нетерпіння», «Десять дек морозної води», «На Миколая», «Жіночий аркан» та «Жіночий аркан у саду нетерпіння». Остаточний перехід від поезії до прози відбувся приблизно на 30-му році життя письменниці, коли вона зрозуміла, що їй «тісно в поезії». [24].

Прозовим дебютом Марії Матіос стала публікація історико-психологічного роману «Юр'яна та Довгопол» у 1992 році в журналі «Київ». У наступні роки вона написала різні романи та оповідання, з яких на той час були опубліковані романи «По праву сторону Твоєї слави» та «Млин мертвих» [35].

Паралельно з творчістю вона почала займатися політичною діяльністю. З 1997 року, переїхавши до Києва, вона обіймала посаду помічника секретаря Ради національної безпеки та оборони України. Після кількох років творчої перерви письменниця повернулася до літератури, видаючи книгу за книгою. Збірники прози «Життя коротке» і «Нація» були видані в 2001 р. Через

майстерність формування короткої прози авторку в газетах стали називати «Стефаник у спідниці».

У 2002 році світ побачив «Фуршет від Марії Матіос», дещо інший твір, який вважається першою кулінарною книгою в сучасній українській художній літературі. Частина роману «Солодка Даруся» була опублікована того ж року в журналі «Сучасність» [38].

У наступному році вийшов еротичний «Бульварний роман», а книжку «Нація» відзначено літературною премією «Благовіст».

Письменниця почала працювати заступником голови Комітету з Шевченківської премії [38].

Найвідомішим твором письменниці є роман «Солодка Даруся. Драма на три життя» повністю опублікована в 2004 році. Наступного року роман був нагороджений Національною премією України імені Тараса Шевченка, найвищою літературною нагородою в Україні. Твір став бестселером, пізніше вийшло сім видань, а загальний тираж перевищив 200 000 примірників.

Щорічний альманах «Обличчя України» іменував тоді Марію Матіос «найбільш плідною письменницею України останніх двох років» [39].

2005 року вийшов «Щоденник страченої», а наступного року політична сатира «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів».

Новела «Апокаліпсис» була опублікована в 2006 році в журналі «Літературна Україна» і увійшла до доповненого видання збірки «Нація» у 2007 році. Того року був опублікований новий роман «Майже ніколи не навпаки».

З 23 вересня 2008 року письменниці присвоєно звання Почесного громадянина Чернівців [24].

У цьому ж році їй присвоєно почесне звання заслуженого працівника культури України. Твори Марії Матіос стали натхненням для багатьох театральних вистав. Перша вистава за твором «Солодка Даруся» була поставлена Людмилою Скрипкою в 2008 році.

У 2009 році вийшли роман-колаж «Чотири пори життя» та оновлена версія «Фуршету від Марії Матіос», під назвою «Кулінарні Фіглі».

2010 року опубліковано книжку «Вибране», яка містить вибір найвідоміших творів письменниці, та нову книжку «Вирвані сторінки з автобіографії».

У квітні того ж року в Івано-Франківську відбулася прем'єра вистави «Нація» за режисурою Ростислава Держипільського, яка теж номінувалася на Шевченківську премію [25, с. 143].

2011 року побачила світ повість «Армагедон уже відбувся».

2013 року вийшов роман «Черевики Божої матері». Того ж року письменниці вручена відзнака «Українсько-японської дружби і співробітництва».

2015 року вийшов твір письменниці під назвою «Приватний щоденник. Майдан. Війна...», в якому вона розповідала про Євромайдан і Війну на Донбасі через власний досвід.

22 січня того ж року письменниця отримала орден княгині Ольги.

16 березня 2015 року в Києві відбулася презентація кінопроекту «Солодка Даруся».

Сьогодні Марія Матіос надзвичайно популярна і шанована в Україні. Харизматична письменниця із задоволенням спілкується з читачами на книжкових ярмарках, а також в Інтернеті. Її автобіографічні сесії тривають більше дев'яти годин.

Тираж її творів дорівнює тиражу найпопулярніших сучасних письменниць, наприклад Оксани Забужко. Твори Марії Матіос увійшли до антологій жіночої прози «Незнайома» (2005) та «З непокритою головою» (2013). Критики називають її «гранд-дамою української літератури» або «великою дамою української літератури». Однак найдорожчі слова Михайла Шевченка на адресу самої авторки: «Вона пише, як Марія Матіос» [24].

Роботи Марії Матіос широко резонансні, завдяки чому зроблено численні переклади: російською, польською, англійською, німецькою,

італійською, французькою, хорватською, білоруською, румунською та іншими мовами.

Сучасний український літературний процес характеризується надзвичайною різноманітністю, стилістичною різноманітністю, співіснуванням різних естетичних орієнтацій, експериментуванням та творчими пошуками. Коріння сучасного стану української літератури потрібно шукати в недавньому переході від колоніального до постколоніального контексту.

Як стверджує Ігор Набитович: «кожна наступна культурна епоха виростає з попередньої, руйнуючи і заперечуючи її стилістичні, ідейні ознаки, і, водночас, певною мірою несе в собі багато рис поетики попередньої епохи» [35].

Та якщо на Заході попередником і, до певної міри, антитезою літературному постмодернізму вважається модернізм, то в Україні цим попередником був нав'язаний політичним режимом соціалістичний реалізм. Тотальна переоцінка цінностей, якою супроводжується постмодернізм, знайшла добрий ґрунт в країнах колишнього Радянського Союзу, які, переходячи від тоталітаризму і єдиного соцреалістичного канону до демократії і свободи мистецтва, потребували ревізії цінностей тоталітарного суспільства. [41, с. 20].

Своєрідність художнього осмислення М. Матіос світу і людини дозволяє говорити про зіставність традиційного й новаторського підходів в інтерпретації жанровостильових особливостей новел письменниці, які є «цілим світом у краплі води» (І. Франко) [37, с. 56].

М. Матіос в свої творах поєднує елементи реалістичного, модерністського, постмодерністського письма, чим розширює систему новими художніми прийомами.

Збірка «Нація» є вершинною у творчості письменниці, оскільки різні за жанром і обсягом тексти, які увійшли до неї, будуються на складних сюжетних і тематичних та асоціативних зв'язках [39], використанні

розмаїтих форм сугестивного впливу, спрямованих на етносвідомість і колективне підсвідоме українців, національний концептуальний простір, авторський інтертекст, зв'язок часового плину й змін у природі, філософія екзистенціалізму, контрасти високого й буденного, мрії і реальності, обов'язку й відповідальності, вічного і тлінного, парадоксальність змісту, метафоризація та ін., що максимально поглиблюють і розширюють жанрово-стильову й змістову парадигми.

Архетипні образи й художньо відтворені обряди та ритуали у новелістичних романах дозволяють письменниці виявити як свою національну ідентичність, так і творчу індивідуальність.

Художньо-стильові пошуки М. Матіос свідчать про її новаторство у процесі текстотворення, зокрема часопростору, наративу, художньої моделі образу персонажа, що закріпилось у стилі авторки і зробило його індивідуальним і неповторним.

Сформувавшись на триєдиній основі, проза М. Матіос стала самобутнім явищем в українській літературі кінця XX – початку XXI ст.

Художньо-естетичні принципи і жанрово-стильові домінанти новелістики Марії Матіос дозволяють обґрунтувати стверджувати, що письменниця реалізує класичні засади творчості в сучасній українській літературі.

Становлення її художньої індивідуальності відбувається в конкретно-естетичному співвіднесенні з художнім досвідом української нової прози. Зв'язок М. Матіос із літературною традицією та її збагаченням простежується у розмаїтті жанрових форм, важливою ознакою яких є ритм і мова, структура і внутрішні зв'язки, психологічне наповнення ситуацій, ускладнені моделі персонажів; у проблематиці; у відстоюванні духовних цінностей, критичному погляді на сучасність, запереченні бездуховності і деестетизації дійсності.

У цьому аспекті новелістика М. Матіос і традиційна, і сучасна. У ній відбивається характер епохи – нестійкість і суперечливість буття, криза

свідомості й українського духу, релігії і віри, переконуючи: М. Матіос – серйозний автор з органічним чуттям слова і художнього образу, унікальний своєю неповторністю, який майстерно реабілітує «художні координати постмодерності концептами уснопоестичної традиції, які добре вживаються в модерному континуумі сьогодення» [38].

Вона водночас апелює до постмодерністського, модерністського, а також традиціоналістського дискурсів, що дозволяє продемонструвати переконливу думку про стильовий синкретизм в творчому доробку М. Матіос.

Визначальною ознакою авторки є оновлення традиційної художньої форми, оздоблюючи при цьому матричну стабільність мозаїкою сучасних прийомів текстотворення.

М. Матіос виявляється в оригінальній моделі світу, де присутній трагічний конфлікт персонажа та дійсності, осмислюється людське буття, морально-етичні цінності. Авторка впевнено творить новітню матрицю онтологічного світосприйняття в її соціопсихологічному контексті.

2.2. Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія у прозі Марії Матіос

Мова художньої літератури, особливо прозової, поєднує розмовну та літературну комунікацію, що вказує на глибину взаємодії розмовного та художнього стилів, що, на думку П.С. Дудика, «утворюють окремі мовні системи і є частиною єдиної системи національної літературної мови, в усьому з урахуванням її загальних законів ...» [52, с. 6].

Кожен стиль має свою внутрішню форму і певну мінливість у вираженні того самого змісту. Розширення семантичних і стилістичних функцій розмовних елементів у мові художньої літератури призвело до утвердження розмовності як стилістичного явища.

На думку С.Я. Єрмоленко, розмовність «заключається у невимушеній комунікації, використанні емоційних форм іменування явищ, предметів,

експресивних синтаксичних конструкцій, що розкривають прямі оцінки, ставлення до повідомленого. Бесіда реалізується в розмовній лексиці, словотворчих типах, у розмовному синтаксисі» [52, с. 8].

Одними із засобів стилізації в художній мові є фраземні одиниці (ФО), які з найдавніших часів накопичують народну мудрість, життєві спостереження, відображають їх психологію, мораль, філософські принципи життя.

О. О. Селіванова стверджує, що фразеологізми в мові є продуктом культурної та гносеологічної здатності етносу фіксувати стереотипне антропометричне ставлення до об'єктивного світу, яке з часом перетворюється на етносвідомість за прототипом. Стереотипи поведінки представлені в її культурі, традиціях, звичаях тощо та вербалізовані в мовній фразеосистемі [50].

Проблема стилістичного потенціалу фраземіки в художній мові не нова, але вона завжди привертає увагу будь-якого дослідника і вимагає врахування психоемоційних домінантів його мовної творчості, мовної сфери, в якій формувалася його мовна свідомість.

Питання про функціональне призначення фразеологізмів в творах Марії Матіос залишається без уваги дослідників. Важливим текстоутворювальним складником серед мовних засобів, якими користується буковинська майстриня слова, є фразема, оскільки ФО є однією з категорій мов, яка найкраще відображає його національну особливість, ідентичність та унікальність.

Мовна творчість Марії Матіос посилюється як загальними, традиційними, кодифікованими ФО, про що свідчить Словник української мови в 11-ти томах та Словник фразеологізмів української мови, так і трансформованими, okazіональними, індивідуально-авторторськими ФО.

Загальнономовні ФО в тексті автора свідчать про здатність письменника оновлювати необхідний матеріал мовою героїв, що підсилює емоційну та виразну насиченість оповіді, індивідуалізує мову буковинців та гуцулів.

Кодифіковані фразеологічні одиниці, що зберігають традиційні значення та структуру, виражають, насичують мову твору випадковими та невимушеними образами, кольором безпосередності оцінок, наприклад: **кров з носа**, «незважаючи ні на що, ні на які обставини, за будь-яких умов та ін.» [9, с.315]; **не в тім'я битий** «розумний, тямущий, кмітливий» [9, с. 30]: *Корнелія не в тім'я бита*; **дивитися вовком** «виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь» [10, с. 197]: *...саме в цьому місці, звідки Михайло дивиться вовком...*; **на широку ногу** «розкішно, багато, без будь-яких обмежень» [9, с. 439]: *А графиня плюнула на поліцію – і приймала опалого вожда на широку ногу.*

За допомогою узуальних ФО авторка по-різному характеризує своїх персонажів, виділяючи деталі у їх зовнішності, характері, рисах характеру, ситуативній поведінці тощо.

За допомогою узуальних ФО Марія Матіос різнобічно характеризує персонажів, виділяючи певні деталі в їхній зовнішності, характері, рисах вдачі, ситуативній поведінці та ін. Як-от: **кишка тонка** «не вистачає сил, здібностей, уміння, рішучості і т. ін. для виконання, здійснення чогось» [10, с. 295]: *...і сам хотів би бути президентом, але кишка тонка...*; **кров з молоком** «здоровий, рожевовидий, рум'яний (про людину та її обличчя)» [10, с. 315]: *Парасочка біленька, кров з молоком...*; **народився в сорочці** «везучий, удачливий, щасливий» [9, с. 425]: *Федусько родився в сорочці.*

Семантика фразеологічного матеріалу в прозі М. Матіос акцентує увагу читачів на ситуаціях сільського повсякденного життя, висловлюючи:

– фізичний стан особи: **як пень стояти, сидіти** «бездумно, бездіяльно, нічого не розуміючи» [10, с. 489]: *Іларій тоді спускався з Околени чи то від Василя, чи то від його жінки, – й став як пень перед джерелом-копанкою, де якось так чудно вмивалася Анна*; **дрож пробирає** (проймає, пробиває і т. ін.)

«хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, нервового напруження» [10, с. 220]: *Але його била дрож при згадці про Анну* – письменниця вживає слово „дрож” у жіночому роді, що є особливістю місцевої гуцульської говірки;

– психічний стан людини: **совість мучить** «хто-небудь відчуває гризоту, сором за свою провину, несправедливість і т. ін.» [9, с. 675]: – *...А тебе колись буде мучити совість, що ти могла допомогти мені; уривати/урвати (увірвати) терпець* «доводити кого-небудь до втрати ним рівноваги, спокою» [9, с. 737]: *І увесь цей час за мною біжить безконечно жалісливе бабусине „Марічко, верніться!”* – але так само безконечно уперто мені не уривається терпець дотепер бігти босоніж Планетою Життя...; **мати серце** (на кого-що) «бути незадоволеним ким-, чим-небудь» [10, с. 377]: *На вас люди серця не будуть мати, як будете карати невинних; нерівно серце б’ється* (до когось) «кого-небудь охоплює якесь почуття» [10, с. 640]: *У Коляя нерівно билось серця до іншої – до Анни Зорівчак;*

– розумову діяльність: **ламати** (рідко ломити) **голову** «напружено працювати над розв’язанням якогось складного питання; робити щось» [9, с. 327]: *То сьогодні зранку ломили голови в сільраді – ким замінити Хромого ...; прийти/приходити в голову* (до голови) «з’явитися, виникнути (про думки, здогади та ін.)» [9, с. 561]: – *А кому прийшло до голови – робити домовину наперед?; сушити голову* (думанням) «напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв’язання якихось проблем» [9, с. 701]: *Іларій був би й тиждень не сушив собі голову думанням;*

– реакцію на почуте: **пропускати повз вуха** «не реагувати на те, що говорять» [10, с. 578]: *...слова Лупула Михайло пропустив повз вуха – він наче здурів від невідомості.*

Загальнономовні ФО засвідчено й у мовних партіях персонажів творів М. Матіос, де вони дають самохарактеристики, відзначають характер своїх почуттів, переживань: ; **нема** (немає, не буде, не було і т. ін.) **життя** (перев. без кого–чого) «хто-небудь позбавлений душевного спокою; комусь дуже

погано» [9, с. 432]: – ...*Я його дуже любила... Й думала, що життя мені не буде без нього; при пам'яті* «у свідомому стані» [10, с. 730]: – *Коли я зомліла. Може, й добре, що зомліла, бо не знаю, що було б, якби була при пам'яті; тримати язик на припоні* «мовчати, не розголошувати чого-небудь, утримуватись від висловлювання» [10, с. 722]: – *З людьми [я] спілкувалася мало, язик тримала на припоні; старший, куди пошлють* «той, хто виконує незначні послуги, доручення, бігає, ходить кудись; побігач» [9, с. 690]: – ...*я був всього лиш старшим куди пішлють — солдатом.*

У структурі фразем авторка часто використовує слова для позначення частин тіла, що підкреслює антропоцентризм фразеологізму як засобу стилізації розмовної мови, наприклад:

– голова: **морочити голову** «завдавати кому-небудь клопотів, турбот; заважати, набридати» [10, с. 408]: – *А ця, – показав пальцем на Дарусю, – німа. І не мороч їй голову...* [32, с. 63]; **братися (хапатися) за голову** «бути у відчаї, розпачі; дуже переживати, шкодувати» [10, с. 45]: *Люди в селі роблять часом таке, що навіть Даруся хапається за голову...* [32, с. 6];

– очі: **ковзати / ковзнути поглядом** (очима) «дивитися, поглядати на кого-, що-небудь» [9, с. 302]: *Його великі розкосі очі ковзали по людях...; не спускати / не спустити ока* (очей) «постійно пильно дивитися на кого-, що-небудь» [69, с. 685]: *Юр'яна забилася в запічок і не спускала очей з яблука; замилювати / замилити очі* «обдурювати кого-небудь, хитрувати, приховуючи хиби, недоліки, справжній стан речей» [9, с. 248]: ...*неньо знали, коли кому треба очі замилити, то й говорили порумунськи...*;

– язик: **розпускати / розпустити язика** «не стримуватися у розмові; багато говорити» [9, с. 614]: – *Що ти, дурню, язик розпускаєш?; тримати (держати) язик (язика) за зубами* «мовчати, не розголошувати чого-небудь, утримуватись від висловлювання» [10, с. 722]: *Моє щастя в тому, що завжди тримала язика за зубами; прикусити язика* «утриматися від висловлювань; замовкнути» [10, с. 563]: ...*гляне на Йвана, стисне плечима, та й прикусить язик.*

У працях Марії Матіос розмовна мова вносить ще одну особливу групу фразеологічних конструкцій – це т. зв. індивідуально-авторська фразеологія, яка не внесена до реєстру Словника фразеологізмів української мови. Природність таких ФО, прозорість їх семантики свідчать скоріше про те, що письменниця могла «підслуховувати» такі фрази у своєму рідному мовленні та вкладати їх у стилізовані репліки персонажів. Подібний мовний матеріал у досліджуваних прозових творах цікавий, оскільки такі ФО розширюють арсенал виразних засобів літературної мови, оновлюють образні ресурси прозової мови, виявляють ідіостильні особливості творчих пошуків авторки.

В. А. Чабаненко вважає, що «прагнення до незвичного, образного, оригінального висловлення думки, постійний пошук виразності часто штовхають авторів ... на обробку усталених, традиційних фразеологічних виразів. Така обробка завжди є наслідком створення індивідуальної мови»[36, с. 526].

Погоджуючись із твердженням про особливий виразний потенціал т.зв. індивідуально-авторської фразеології, ми виділяємо сумніви в тому, що авторка самостійно створює експресивний ресурс цього структурно-семантичного типу: йому допомагає довготривале спостереження за реальним життям мови.

Адже, на наш погляд, правильніше позначати такий клас текстової ФО як «позасловникова фразеологія».

Традиційно існує два типи трансформації ФО – семантична та структурно-семантична. Семантичні варіації фраз у огляді творів Марії Матіос не зафіксовані.

Натомість поширені структурно-семантичні трансформації, вони пов'язані з:

а) посиленням ролі ареальних ознак у стилізованій мові персонажів, як-от: **стати снопом** (пор.: стати / стояти стовпом «раптово застигнути нерухомо (від здивування, збентеження і т. ін.)» [9, с. 692]): *Газда стояв снопом посеред хати* [27; 112] – заміником є загальноживане слово, що

вживаєть ся в певному середовищі частіше, ніж кодифікований елемент; **годувати газдівські воші** (пор.: годувати воші (вошей, бліх, нужу, блошиці і т.ін.) «перебувати в поганих побутових умовах; жити дуже бідно, злидарювати» [9, с.154]): *...пішов Михайло по людях, годувати газдівські воші та вчитися всяким ручним роботам...* [32; 84] – поширювачем виступає прикметниковий діалектизм у значенні «господареві»;

б) відтворенням явища економії мовних зусиль у стилізованій усно-розмовній мові персонажів, напр.: **заробляти (кривавим) мозолем** (пор.: кривавими мозолями «важко, наполегливо, виснажливою працею; тяжко» [9, с. 402]): *...я своїм мозолем заробляю, аби прогодуватися самому* – випущено компонент «кривавим»;

в) відтворенням результатів психолінгвальних процесів усно-розмовної ситуативної контамінованості висловлень: **жар пашить з обличчя** (пор.: кидає / кинуло в жар (пал) «хто-небудь червоніє від ніяковості, сором'язливості» [9, с. 291] та лице (обличчя) горить, [аж] пашить «хтось почервонів, дуже червоний з якоїсь причини» [9, с. 339]): *Іларій також намагався не зустрічатися з нею очима: таємний і страшний жар пашів з її обличчя* – застосовано контамінацію двох семантично близьких фразем.

Отже, заміниками в таких трансформованих словосполученнях є загальновживані слова, а також некодифіковані розмовні заміники слів (найчастіше діалектизми).

У компонентному складі таких мовних одиниць ми спостерігаємо заміну як одного, так і кількох компонентів, що «не перетворює фразему на вільну фразу, це авторизований варіант загальновживаної фрази, про що свідчить ідентичність значень» [37, с. 56].

У мові творів Марії Матіос замінені компоненти ФО здебільшого виражені словами тієї ж частини мови, що часто є контекстуальними синонімами, наприклад: – іменниками – стилістично нейтральними номінаціями: **робити гонор** (пор.: робити / зробити честь «виявляти повагу, пошану, до кого-, чого-небудь» [9, с. 601]: *...А ви такий поважний чоловік,*

то що тут дивного, що вам великий гонор роблять; піти в глину (пор.: піти в землю «умирати» [10, с. 278]): *...а за три роки потому мама пішла у глину через пусті бабинські язики; або ж іменниками – розмовними словами: прицвяшкувати до землі* (пор.: прикипіти до землі «завмерти, вклякнути на місці від чогось несподівано почутого, продуманого і т. ін.» [9, с. 562]): *Та великий жах прицвяшкував до землі намертво, що вона ладна отут запастися....*

Художня мова авторки також свідчить про такий метод індивідуально-авторської трансформації, як розширення усталеної структури ФО за рахунок введення додаткових компонентів, що сприяє семантичному оновленню фраз, посилює їх виразність.

За характером нового компонента ми виділяємо такі типи розширення компонентного складу фразем:

– атрибутивним поширювачем: **звалитися на діточу голову** (пор.: звалитися на голову «несподівано стати для кого-небудь об'єктом турбот, клопоту» [9, с. 258]): *...Вона лиш місяць, як звалилася на діточу голову з тої Полтави* – прикметниковий поширювач діалектизм діточий – дитячий є засобом стилізації розмовного мовлення гуцулів; **не мати лихого серця** (пор.: не мати серця «не ображатися на когось, бути байдужим до когось, до чогось» [9, с. 380]): *А на цього тазду, як він її навіть зрадить, Корнелія лихого серця мати не буде;*

– об'єктним поширювачем: **перебирати у голові сто двадцять п'ять гадок** (пор.: перебирати у голові (пам'яті) «обдумувати щось, пригадуючи або уявляючи у точній послідовності» [9, с. 562]): *Іларій перебрав у голові сто двадцять гадок, поки не надумав одну; біду виносити на люди* (пор.: виносити / винести на люди «робити що-небудь відомим іншим; розголошувати» [9, с. 78]): *– Самі видите, терплять обоє – а біду на люде не виносять;*

– обставинним поширювачем: **пустити сльозу на волю** (пор.: пустити сльозу «плакати» [10, с. 586]): *– ...Але я не можу пустити сльозу на волю...;*

стратити голову з думання (пор.: втратити (стратити) голову «ставати нездатним обдуманно, розсудливо діяти, поводитися» [10, с. 137]): – *Я також стратив голову з думання. Для художнього мовомислення письменниці характерна увага й до фразеологізмів із розширеним компонентним складом, як-от: зарізати без ножа і застрелити без карабіна* (пор.: різати без ножа «ставити когонебудь в скрутне, безвихідне становище, завдавати кому-небудь великих неприємностей» [9, с. 598]): *А сьогодні Михайла зарізали без ножа і застрелили без карабіна...; гаразду нізвідки не видно і кінця-краю не видно* (пор.: нема (не видно) кінця-краю «чого-небудь є дуже багато або щось виявляється великою мірою» [9, с. 431]): *Що гаразду нізвідки не видно і кінця-краю їхньому дуренству також не видно* – у такий спосіб автор підкреслює міру ознаки певного явища й засвідчує специфіку часово-просторових модифікацій фразем у спонтанній мові гуцулів.

Привертають увагу й модифіковані ФО, розширення структури яких відбувається внаслідок конструювання нових висловів, що включають лише певний компонент загальноновживаної фраземи, а також зберігають її зміст та загальний образ, а саме: – *...Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда...* – пор.: три мішки гречаної вовни «багато зайвого, несерйозного, несуттєвого; небилиці» [9, с. 398]. У трансформованому фразеологізмі засвідчено діалектизм бесаги «подвійна торба; сакви» [28, 53], що увиразнює етносемантику в комунікатах, характерних для населення Галичини. Відзначаємо фраземи, у будові яких відбулося схрещування двох або кількох ФО.

Такий прийом трансформації науковці називають контамінацією, «за допомогою якої нова ФО постає внаслідок накладання одна на одну вже наявних» [46, с. 127], наприклад: **сплакатися на нитку** (пор.: виплакати (сплакати) очі «довго і часто плакати» [9, с. 80] та до нитки «наскрізь, повністю, зовсім» [9, с. 434]): *...а Тонця, Антоніна моя найменша, сплакалася на нитку; тугу на цілий світ наводити* (пор.: на весь світ «усім» [9, с. 632] та сіяти (наводити) паніку «мимоволі чи свідомо створювати стан тривоги,

розгубленості» [9, с. 652]): – *А я уже не така молодюська, щоби за мене тугу на цілий світ наводити.*

Наведені приклади засвідчують характерне для усної розмовної мови, стилізованої в прозовому тексті, явище контамінації різних за значенням та за формою фразем, що відбувається в умовах посилення емоційного стану мовця.

Різновидом авторської трансформації є поєднання прийомів трансформації: прийом субституції та розширення, що відображає колоритність буковинського розмовного мовлення, на кшталт: **дістати доброї петрушки** (пор.: дістати прочухана «бути битим, покараним за якусь провину» [9, с. 207]): *Вона і за ксьонза колись дістала від тата доброї петрушки; розлазилися по тілу мурашині орави хоті й нетерпіння* (пор.: мурашки бігають (лізуть) по спині (по тілу) «хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття» [9, с. 411]): *...найбільше — вечір у вечір, як лиш розлазилися по тілу мурашині орави хоті й нетерпіння* — засобом стилізації розмовності ФО є діалектизм хіть «бажання, прагнення здійснити, виконати щось, домогтися чогось» [46, с. 75].

Саме така фраземіка з джерел народної мови у прозі Марії Матіос найкраще відтворює світ почуттів, мовомислення персонажів з народу, етнічну самоідентифікацію мовця. Зафіксовані фразеологічні новотвори утворюють мікрогрупи з такою семантикою:

а) фізичний стан людини: **упасти в лежу** «летаргічний сон»: *...ні з якими людьми ще не траплялося такого дива, щоб здорова з вечора людина на ранок упала в лежу, три роки лежала снопом...* [26, с. 37]; **кров нагла залила** «стався інсульт»: – *Корниля кров нагла залила? Залила. По-вашому інсульт називається* [26, с. 236]. Як бачимо, автор у тексті сам дає пояснення ФО;

б) дія, спосіб, міра та ознака дії (вчинку): **вигрівати крижами лавиці** «постійно, довго сидіти на одному місці»; **зігрівати безкостими язиками**

роти «багато говорити про щось неістотне, пусте»; **чорнонебі від брехень роти** «хто-небудь дуже брехливий, злий»: *...гречні газдині... вигріваючи гарячими крижами гладенькі прищерковні лавиці, та зігріваючи безкостими язиками свої невтомні і чорнонебі від брехень роти* [32, с. 92].

Поруч із власне діалектною фраземою вжито ще дві субстивовані ФО, в такий спосіб інтенсифіковано зміст висловлювання; **з'їли Цвичка без олії** «знищити когось»: *Був один розумний, що правду казав — Іван Цвичок. Та нема Цвичка. З'їли Цвичка без олії* [32, с. 181] – компонент без олії підсилює міру вияву ознаки; **робити до ряду** «все як треба, як годиться»: *А тепер тебе вчу, абись знала, що робити до ряду, коли мені прийде час умирати; впасти пляцком* «завмерти від приємного відчуття», **жити лежма до скону** «ледарювати»: *...знову обціловував, дивлячись в очі так ясно й невинно, що можна було впасти пляцком і лишитися жити лежма до скону; буки (палиці) грають як не «гуцулку», то «аркан»* «дуже бити, карати когось»: *... румунські буки грають йому як не «гуцулку», то «аркан», та все по гузиці, та все по вже синій від польських палиць гузиці* [32, с. 106] – до складу ФО входять назви гуцульських танців («гуцулка», «аркан»); **хробак в глиниці точить** «про мертвого»; **перебирати руками біду** «бідно жити, бідувати»: *— Але, видиш, я ще свою біду перебираю руками, а його хробак давно в глиниці точить...; на три дівки-відданиці* «дуже багато одягу»: *...у бездітної Калинички було стільки своєї одежі, що стачило би на три дівки-відданиці* [32, с. 151]; **до вибору й до кольору** «багато різного одягу»: *Але речі в дорогу ладують іміджмейкери і модельєри, щоби було до вибору й до кольору;*

в) про смерть, померлих: **спокійнитися тихонько** «легко померти»: *Нічого його не боліло, а спокійнився тихонько, як і не було; давати (перед моєї душі) за «простибі»* «давати поману за померлим»: *А як котромусь буду снитися — дайте за «простибі». Не шкодуйте перед моєї душі за «простибі» давати;*

г) про поведінку: **купитися на мужеські руки** «повірити, потрапити під вплив чоловіка»: – *Дивися, аби ти не купилася на мужеські руки...* [32, с. 181];

д) фізіологічні процеси, пов'язані з вагітністю: **скинути дитину** та синонімічна ФО **збігла дитина** «стався викидень; втратити дитину»: – *То та годованка-приймачка скидала всі свої діти, як кобила неугодного йому вершника* [32, с. 183]; – *У мене сьогодні збігла дитинка; вийти порожною* «бути бездітною; не могли завагітніти»: *Тож вийшла порожня, як діряве відро, вік свій доживати; знаходять злоги* «наближаються пологи, починаються потуги»: – *Ні, ви подумайте лишень собі: жінку знаходять злоги, а ніхто не знає* [32, с. 94]; **зайти в передчасну тяж** «завагітніти до заміжжя»: *Газдівські дівки не годні приховати від людських очей, що зайшли в передчасну тяж* [30, с. 50]; **ходити тяжкою** «бути вагітною»: *Юр'яна щороку ходила тяжка;*

е) сімейний стан: **вибратися з-під вінка** «після одруження»: ...буває: *не встигне дівка з-під вінка вибратися, а вже на очі стає розкоса, як по мужчинських лицях застрягає...* [25, с. 91].

Стилістичного ефекту звучання усного живого слова письменниця досягає поєднанням у реченні кількох фразеологізмів – місцевого та двох трансформованих;

є) відносини між людьми: **злягатися з кимось, законитися з кимось, обертатися коло когось** «вступати в інтимні стосунки»: ...*ти будеш злягатися із кимось на моїх очах* [33, с. 19]; – *...це правда, що Ілена законилася цієї ночі з Цвичком?* [32, с. 41]; – *Щось ви такі, Василюк, як би дві ночі коло Цвичка оберталися...* [32, с. 41];

ж) зовнішність людини: **повна пазуха** (з повною пазухою) «великі жіночі груди»: ...*з незвично повною пазухою і децю притлумленим, чи, може, заспокоєним, блиском очей* [32, с. 95];

з) характерні риси, розумова діяльність людини: **дурний до роботи, лютий до роботи** «бути надто працьовитим»: *Він до роботи дурний: дотепер*

по людях ходить [32, с. 96] ; – ...що ти якась така люта до роботи?! [34, с. 117]; **на всі дванадцять пальців** «вища міра оцінки здібностей, таланту людини»: *Той газда ...був не тільки великим дідичем – на всі дванадцять пальців майстром...* [32, с. 104]; **крутити юра** синонім до грати дурника, грати вар'ята «ухилитися від будь-чого»: *А Паращина крутила юра...* [32, с. 91]; **корона не впаде** «не втратити гонору»: *Але й справді, корона з неї не впаде, коли приміряє одіж* [34, с. 142]; **чинитися недоробленою** «видавати себе за нерозумну»: *Чинитися недоробленою чи такою, нібито її мама маковинням поїла у цьому ж реченні є синонімічна ФО поїти дитину маковинням; ні дві-ні три* «нічого не розуміти»: *Я уже й не зрозуміла ні дві-ні три: хто з нас дурний, а хто розумний...* [32, с. 30]; *...баба-челядина не від війни і у воєнній ділі не розуміє ні дві – ні три* [32, с. 135];

і) місце розташування чого-небудь: **у дідька за пазухою**, **де дідько каже «добраніч»** «дуже далеко, у далекому або небезпечному місці»: *...Черемошне тулилося у дідька за пазухою* [32, с. 105]; *Дехто цілими сім'ями перебирався у гори, де хіба що лиш дідько каже «добраніч»* [32, с. 133] ; **поза Йорчиху, до Йорчихи** «місце поховання, кладовище»: – *Вже ближиться нам до Йорчихи дорога* [32, с. 104]. Йорчиха – жінка, що жила на краю села, біля кладовища, тому сільські жителі асоціюють смерть з місцем проживання Йорчихи.

Стилістично виразний складник фраземіки ідіостилю Марії Матіос – прислів'я та приказки, відмінність між якими й досі не встановлена. Л.Г. Скрипник зазначає, що «у зв'язку з тим, що обидва жанри народнорозмовних ФО усе-таки не мають чітко окреслених структурних ознак, не відзначаються різкою відмінністю у художньо-образному плані чи в лексичному складі, доводиться у багатьох випадках користуватися загальною формулою «прислів'я і приказки» [37, с. 56].

За допомогою цих засобів стилізації розмовності письменниця змальовує та відтворює мудрість народу, його думки-судження, багатовікові спостереження. В аналізованих творах конструкції кажуть; люди кажуть;

недурно, непуστο кажуть засвідчують тісний зв'язок усно-розмовних фразем із на родним джерелом, напр.: *Недурно кажуть: півсвіту скаче – півсвіту плаче* [34, с. 153]; *Непуστο люди кажуть: нема щастя змалку, то й до останку* [32, с. 112].

Зафіксовані у творах письменниці прислів'я та приказки репрезентують певні сегменти етнонаціональної мовної картини світу гуцулів, сповідувані у певному мовно-культурному середовищі моральні цінності: *Людська зависть – гірше, як слабість* [32, с. 181]; підкреслюють складні умови життя різних соціальних прошарків: *Вдовиний хліб – гіркий хліб, а життя – ще гіркіше* [34, с. 95]; *Бідний іде селом, ніхто не плює йому вслід, багатий іде – ніхто не скидає капелюха*; виражають ставлення до потойбічного світу та всього, що з ним пов'язано: *Смерть жарту не любить!* [34, с. 137]; *Мертві сорому не мають*; відображають віру в долю людини: *Коли на смерть, – то на смерть а хоч би'сь закрився в пивниці, а як на життя, то на життя; А воно як на смерть – то хоч у мішок сховайся, а воно тебе знайде*; відтворюють життєві позиції, поведінку: *Дружба дружбою, а хвіст набік; Жарти жартами, а хвіст – набік; Брат за брата, а бринза – за гроші; Часи – часами, а судьба – судьбою. Біда від часу не залежить* [32, с. 135].

Ці оригінальні прислів'я та приказки своєю образністю та виразністю надають стилізованому усно-розмовному мовленню персонажів емоційної наснаги й національного колориту. Характерною особливістю щоденного мовлення гуцулів є своєрідні висловлення-присягання, які теж відносимо до фразеологізмів: *Бігме Боже, нібито на весілля «гуцулку» гуляє...* [32, с. 27]; *–Христом-Богом клянуся, що не знав!* [32, с. 135].

Персонажі Марії Матіос дуже часто апелюють до Бога, що засвідчує їхню побожність, богобоязливість, а також характерні комунікативні традиції. Дещо інший характер мають фраземи – «прокльони» лайливого змісту, як-от: *...а він усе ж не каліка... шляк би го був трафив ще в моїй утробі, як мені дні коротає тою горілкою, згорів би був...* [32, с. 5]); *– Язик би ваш чиряками обкинуло, Штефко, яке пусте пророкуєте; – Аби бодай не*

зігнула, аби громом кидало тій, що таке мені поробила, аби пси кістки її не визбирали, аби спокійнилася тоді, коли піду їй прощу казати... — голосила Оксана перед пониклою свекрухою посеред двору ...; — І щоби тебе кров нагла залила, й гробом би тобі кидало; — Аби так до завтра дочекала, як кажу неправду! [32, с. 81].

Ці ФО виразно відтворюють почуття персонажів (обурення, невдоволення, роздратування), що вони їх переживають у певних ситуаціях.

Отже, фразеологізми є виразною ознакою стилізації розмовності у мовотворчості Марії Матіос. Ресурс фразеології у творах письменниці представлено як загальнономовними, так і т. зв. трансформованими, місцевими та авторськими фраземами. Саме в них узагальнено культурну й мовотворчу діяльність народу, розкрито естетичні та моральні уявлення гуцульських та буковинських мовців, що стали прототипами персонажів у прозі письменниці.

2.3. Фразеологічне новаторство Марії Матіос (на матеріалі роману «Солодка Даруся»

Бездоганний стиль, засоби художніх образів, незвичне, високопоетичне і мудре слово Марії Матіос, буковинські лексичні потоки-розтоки відкривають сторінки цієї небуденної прози.

«Солодка Даруся» або «Драма на три життя», як визначила жанр сама письменниця, – це українська історія 30–70-х років минулого століття в її буковинському і галицькому ареалах, вражаюча, приголомшлива розповідь про безпощадні жорна історії, це данина пам'яті і нашій мові. Це книга-метафора. Прози, написаної такою мовою, яка примушує плакати й сміятись. Неоднозначне сприйняття мови її твору зумовлюється майстерно дібраним словесним і фразеологічним складом, новими прийомами сполучення слів. Особливу увагу привертають нові підходи до тих чи інших явищ в авторському, індивідуальному стилі.

Фразеологічне новаторство Марії Матіос має пряме відношення до розвитку й збагачення мови. Її фразеологічна творчість виявляється перш за все в оновленні звичних для слова контекстів, в котрі це слово зазвичай вступає, а це тягне за собою процес смислової і стилістичної зміни. Одним із найкращих художніх засобів є трансформації фразеологізмів, «які неодмінно передбачають стилістичну мету, бо вони впливають з прагнення письменника органічно поєднати, злити воедино з контекстом загальновідомий вираз, уточнити й деталізувати значення ФО в зв'язку з конкретною ситуацією художнього твору» [35].

Дослідженням трансформацій ФО на матеріалі української фразеології займалися Г.В. Павловська, П.С. Дудик, Л.Г. Скрипник, В.А. Чабаненко, А.П. Коваль, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.Д. Ужченко, А.П. Грищенко, О.Д. Пономарів та ін. Учені по-різному розглядають явище фразеологічної трансформації: як семантичні перетворення.

У багатьох дослідженнях виділяються різні способи видозмін.

Л.Г. Скрипник називає такі різновиди трансформацій:

- 1) контамінація;
- 2) натяк – скорочення складу ФО до одного слова;
- 3) створення на основі традиційного фразеологізму нового, але структурно відмінного;
- 4) перехід похідного утворення до іншого розряду, коли іменні фразеологізми стають дієслівними і навпаки.

У В.А. Чабаненка зустрічаємо серед інших перетворень «перестановку компонентів відомого звороту».

К.І. Мурхазанова виділяє такі способи індивідуально-авторських трансформацій ФО:

- 1) формально-граматичні – зміна часової форми дієслівного компонента, зміна форми числа і відмінка іменного компонента;
- 2) структурно-граматичні – інверсія чи перестановка компонентів.

М.Л. Щедрін, В.М. Білоноженко, Г.С. Гнатюк поділяють всі способи перетворень на дві групи: семантичні та структурно-семантичні.

Як свідчить аналіз, семантично трансформовані ФО логічно вписуються в контекст художнього твору з орієнтацією на їх традиційне вживання. Помічено, що для тексту драми типовим є застосування структурно-семантичної трансформації ФО, що являє собою таке переоформлення традиційних мовних зворотів, яке можливе завдяки їхній роздільній оформленості.

Структурно-семантичні перетворення ФО виявляють зміну форми лінгвістичних одиниць на їх семантику та є специфічною особливістю.

У дослідженні фразеологічних конструкцій Марії Матіос виявлено якісні та кількісні зміни структури традиційних зворотів. Якісні перетворення структури ФО – це зміни її традиційного складу, тобто субституція компонентів: *Туга заходить зашпорами в душу* [32, с. 31]; *Душа згортається равликом від страху* [32, с. 32]; *Слова самі ідуть з горла пішки* [32, с. 34].

Заміна компонента фразеологізму нерідко впливає з прагнення письменниці до нової образної мотивованості, що викликає асоціативне сприйняття. Вибір заміни майже завжди визначається змістом контексту або мовної ситуації, які сприяють актуалізації значення компонента – заміни у складі фразеологізму.

Зазначимо, що для урізноманітнення засобів вираження думок Марія Матіос проводить такі заміни одного з компонентів ФО, як лексичні, що проводяться цілеспрямовано та вмотивовуються контекстом, не змінюючи загального значення фразеологізму.

Як свідчить аналіз матеріалу, лексична заміна компонентів у більшості випадків супроводжується формальними змінами, що відображають граматичні зв'язки ФО з іншими членами речення. Змінюючи дієслівний компонент ФО, письменниця посилює його інформаційний план, деталізує та індивідуалізує все висловлювання, точніше відтворює атмосферу

описуваного: *Язык почав шпортатися між зубами* [32, с. 59]; *Село хропіло на повні груди* [32, с. 64]; *Прийшла пора обертати Матронку язиками* [32, с. 89]; *Колінкувати до самого Бога* [32, с. 135]; *Злапати Бога за бороду. Йорки самі спокійничилися, чи хто їм поміг подякувати цьому світові* [32, с. 27].

Як бачимо, субституція компонентів ФО у тексті умотивовується контекстом і проводиться цілеспрямовано. Перетворені таким чином ФО виконують різностилістичні функції, служать засобом збільшення образності, виразності мови, конкретизації значення, збільшення обсягу семантики, сприяють глибшому розкриттю описуваного явища. Стилiстично виразними є й кількісні трансформації у прозі Матіос, що ґрунтуються на розширенні та звуженні загальноприйнятих меж ФО. Під час аналізу ми спостерігаємо цікавий процес додавання до ФО факультативних частин, які є своєрідним уточненням.

Доповнення структури ФО – власна ініціатива авторки:

1. розширення означеннями: *Увечері Славко бушував на подвір'ї і рикав, як бугай, через паркан до Дарусі, шкірячи зогнілі зуби* [32, с. 13]. *Приносити у подолах нагуляних дітей* [32, с. 60]. *Удостоюватися насмішуватих кпинів* [32, с. 43-44]. *Приховати від людських очей. Заторохтів прирослим язиком* [32, с. 74]. *Іти проти своєї волі* [32, с. 167]. *Шморгати застуженим серед літа носом* [32, с. 75]. *Михайло перебирав своїми спутаними ногами* [32, с. 166].

2. розширення додатком: *Зайдеться тобі серце і плачем, і співом одночасно* [32, с. 41]. *Ні тебе нема, ні совісти твоєї, ні честі* [32, с. 108]. *Чи має він бодай який дім-двір чи кіл біля двору* [32, с. 39]. *Іван дивився на неї – і ледве не плакав, нашіптуючи на вухо якийсь такий вінегрет зі слів, схлипів, зітхань і зойку* [32, с. 65].

3. розширення обставиною: *А хто зробить не по-моєму, сам буде у ставу жабів ловити!* [32, с. 12]. *Пускати слова на люди* [32, с. 42]. *Мозолити без потреби очі* [32, с. 43]. *Виговорився на три роки наперед* [32, с. 55].

Затамувавши зі страху подих. Виносити біду на люди. Лишитися дівкою до смерти [32, с. 61]. На людях язик розв'язався [32, с. 82]. Пускати по селу язик [32, с.87]. Відбувати гріхи на цьому світі [32, с. 107].

Як бачимо, нововведені авторські слова, ускладнюючи традиційну форму усталеного звороту, водночас посилюють його експресивність. Серед структурно-семантичних трансформацій фразеологічних зворотів виділяємо їх синтаксичні трансформації, серед яких проаналізуємо парцеляцію, інверсію, дистантне розміщення компонентів, комбіновані перетворення. Авторка продуктивно застосовує експресивне виділення думки за допомогою парцеляції ФО, зосереджуючи увагу на певній деталі в характеристиці зображуваних предметів, явищ: *Лиш шкіра та кості. Як миші за лубом. Ні привіту, ні отвіту. Як лісові вуйкиведмеді. Як у дурному розумі. Жменька жінки. В пазусі не дуже густо. Як цвинтар опівночі. Ніби до мами їду. До невістки, тої псячої кістки. Ні за цапову душу.* Інверсія полягає у спеціальній зміні порядку слів у ФО, що перерозподіляє смислове навантаження її компонентів, підвищує їх емоційно-експресивний план. (шкіру спишу, маком сяде, череп зносить, гріхи відбувати, жабів ловити, язик розпускати, язиком замітати, язиком молоти, язик уломити). Наведені приклади підтверджують, що інверсовані ФО посилюють емоційність, надають оповіді розмовності та переконливості. Принагідно зауважимо, що у Матіос знаходимо дистантне розміщення компонентів ФО, чому сприяє відносна постійність компонентного складу та структури ФО.

До того ж дистантне розміщення компонентів супроводжується іншими способами авторських змін ФО (інверсією, розширенням компонентного складу): *Гуляв увечері татовий пасок по Дарусиній спідничині [32, с. 22]. У світах смерть свою познаходили [32, с. 169].*

Отже, як бачимо, досить поширеними є у тексті комбіновані (ускладнені) способи трансформації ФО:

- 1) ускладнена інверсія компонентів з додаванням інших компонентів;
- 2) ускладнена інверсія із заміною компонентів;

3) інверсія з розширенням компонентів та заміною контекстуальним синонімом;

4) ускладнена інверсія з фонетичними змінами. Використання ускладнених способів перетворення ФО конкретизує висловлювання, збільшує його експресивність, емоційну насиченість. У художньому тексті ФО відображають індивідуально-авторське сприйняття дійсності, тобто визначають ідіостиль письменниці.

Марія Матіос активно використовує закладені у фраземах можливості: високий ступінь узагальнення, емоційно-експресивне наповнення, стилістичну забарвленість (розмовність, простомовність, жаргонність) і образність (наявність у більшості фразеологізмів внутрішнього образу).

Наприклад: *Не одна душа не раз дає ногам поля* [32, с. 29]. *Совість замучить, як остатню нензу* [32, с. 63]. *Фиркнула судьба перед Іваном* [70, с. 73]. *Волосся дибки стає* [2, с. 68]. *Самі на свою голову гризоти шукають* [32, с. 104]. *Поговорити у чотири оці* [32, с. 132]. *У грудях зіграло молоко* [32, с. 163].

Використання у художньому творі фразеологічних сполук як одиниць мови важливе для створення експресивно-стилістичної значущості тексту, оскільки фразеологізм не тільки називає якісь предмети, явища, дії, але одночасно й оцінює їх. Але експресивно-стилістичні функції фразеологізму визначаються не тільки властивостями, притаманними йому в загальномовному використанні, а й специфікою його включення до тексту, підпорядкованістю поставленому авторкою завданню: *Кулею вилетів з повітки* [32, с. 49]. *Перехитрити свою судьбу. Перервати сиротинську судьбу. Пастися очима чуже. Пускати очі за кимось* [32, с. 59]. *Поїдати очима. Вкусити солодоців. Вкусити грішного тіла. Бути при своєму розумі. Бути слабим на голову. Сперло у горлі* [32, с. 51]. *Морочити їй голову* [32, с. 63].

Часто Марія Матіос творить нові фразеологізми, які використовує у своєму творі з певною стилістичною метою. «Фразеологізми – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає

ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів» [37, с. 51].

Фразеологічні одиниці постають у художньому творі у традиційній формі та змінених – трансформованих, перетворених письменницею з певною стилістичною метою, виступають новостворені фразеологізми як образотворчий засіб, засіб експресивності, комізму, мовної характеристики персонажа.

У драмі «Солодка Даруся» знаходимо яскраві приклади фразеологізмів у цих функціях: *А на ранок – іще ні світ ні зоря – зчинився на Дарусиному подвір'ї такий лемент, ніби кого дорізали чи пальці у двері клали* [32, с. 49]. *Ірина кричала так, що можна було подумати, вулицею йде колона евакуаційних підвод. Букова палиця літала в її руках, як батіг* [32, с. 49]. *Слова зашпортувалися в роті, наче спіткалися об каміння* [32, с. 50]. *Ірина захилялася слиною, задихалася від нестачі повітр'я: ти – мерза мерзенна, паськуда паськудна, дурень остатний, приймак дурний, безродне насіння, злодій галицький. Але такого кресання між дорожнім камінням і кінськими копитами, як тепер між Ірининим язиком і її зубами – і близько не було* [32, с. 51]. *Цвичок був чоловіком живим, отож він сміливо посунув на Ірину з вилами, так ніби мав її зараз узяти на зубці і закинути в саме пекло* [32, с. 51]. Традиційні фразеологізми, введені в художній текст, оживляють авторську оповідь, наближають мову твору до народнорозмовної і є найефективнішим засобом образотворення, влучної мовної характеристики персонажів.

На думку А.П. Коваль, «коли фразеологізм у художньому тексті вживається без зміни форми і змісту, то він не має ніяких додаткових експресивно-стилістичних нашарувань» [22, с. 18].

ФО у художньому тексті змінюються з метою пристосувати вислів до певної ситуації, дати влучну лаконічну характеристику персонажеві, зацікавити читача подіями твору. Пор.: *Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, бо думають, що вона дурна. А Даруся не дурна – вона*

солодка. В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає. З курми вона говорить краще, ніж із людьми. Дерева її розуміють, пси не займають, а люди – ні [32, с. 11].

У творі «Солодка Даруся» досить поширеною, наприклад, є група фразеологізмів з негативною оцінкою, що вказує на недолугість, нерозумність, обмеженість героїв, як от: *Крутити пальцем біля скроні. Мати в голові велику, як від кулі, рану [32, с. 74]. Втратити голову [32, с. 116]. Розум мутиться. Нагла кров заливає розум. Бог відібрав розум. Сказитися розумом. Дурна кров заливає мозок. Страшна каламуть заповнює голову. Не розуміти ні дві – ні три. Об'їстися маковиння. Наговорити три міхи і двох бесаг чуда. Не знає нічого, як синє за нігтем. Слабувати на голову. Не сповна розуму [32, с. 127].*

Як бачимо, авторка створює цілі синонімічні ряди таких фразеологізмів, що дає змогу поєднувати номінацію з певною суб'єктивною оцінкою денотата. В іронічних висловлюваннях такого типу письменниця вдається до прийому алогічного зіставлення: будує оцінку методом імпліцитної насмішки над недолугістю через протиставлення голови (розуму) й інших частин людського тіла: *На плечах голову носити, а не баняк. Головою треба думати, а як думаєш ногами, то хай голова страждає [32, с. 83]. Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві. В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає. Даруся голими п'ятами чує. З курми вона говорить краще, ніж із людьми [32, с. 58].*

Велике значення має також увиразнення фразеологізму шляхом додавання до нього з метою створення іронії якогось розмовного слова чи цілого вислову. Таке увиразнення має місце в «Солодкій Дарусі», коли авторка свідомо вдається до відхилення від норми в структурі фразеологізму. Зміна зв'язків вислову з контекстом спричиняється не лише до увиразнення його семантики, а іноді й до набуття ним нових експресивних відтінків. Так, наприклад, фразеологізм, що має в своєму складі розмовне слово,

увиразнюється ще й авторським висловом: *Впасти у сплячку, як лісові вуйки-ведмеді* [32, с. 102]. *Ні привіту, ні отвіту і ніякого іншого знаку, ніби віднесла вода без сліду* [32, с. 104]. *Присягаюся своєю лисою головою. Дурити людям голови пустим безкостим язиком* [32, с. 118]. *Зарізати без ножа і застрелити без карабіна.*

Невичерпним джерелом створення іронічного, а часто сатиричного фону, який досягається, зокрема, за допомогою усталених сполук розмовного характеру з яскраво вираженою семантикою, є розмовна фразеологія: *Поміж чужими дворами намацувати дорогу до чужих молодичь* [32, с. 93]. *Зайти в передчасну тяж.* *Купитися на мужеські руки.* *Піти в глину через пусті бабинські язики.* *Мати свою грижу.* *Шукати гризоти на свою голову.* *Там, де дитько каже «добраніч».* *З'їли Цвичка без олії.* *Годувати таздівські воші* [32, с. 82]. *Вигрівати гарячими крижками прицерковні лавиці.* *Зігрівати безкостими язиками свої невтомні і чорнонебі від брехонь роти* [32, с. 89]. *Тримати бука над селом.* *Намотувати дорогу в лузі.* *Кроками обперізувати подвір'я.* *Ділитися своїми мозолями* [32, с. 108].

Водночас у Марії Матіос навіть структури, центр яких утворюють традиційно усталені сполуки, вражають своєю оригінальністю: *Білі овечки пасуться у трав'яному ліжникові та дзвінками подзвонюють, ніби дають знак із самого раю.* *Ситі коні прядуть вухами, а хвостами оводів відганяють* [32, с. 44]. *Іван вигулькував зза повороту, як травневий гриб-шушерепок після дощу.* *І враз по Дарусиному тілу пішла дрозж.* *Дрібна, як бульбашки на гладенькій поверхні літньої ріки, коли зненацька починається дощ-раптівка* [32, с. 67].

Вивчення природи та методів використання письменницею слів у різних їх поєднаннях дозволяє визначити індивідуальну своєрідність творчого методу автора. Письменниця намагається зберегти всю силу, різкість, точність народних виразів, і в той же час, рельєфно, пластично і чітко зображує персонажів, особливості їхнього життя, епоху та місце та умови подій. З іншого боку, завдяки особливому використанню народних

висловів, щоб викликати сміх, створити іронічний ефект, автор часто загострює їх семантично. Тому деякі її фразеологізми навіть гостріші, ніж у народній мові.

Висока майстерність М. Матіос значною мірою залежить від знання специфіки емоційно-оцінювальних слів, стійких фраз, їх національної самобутності, здатності творчо переосмислити звичні для нас усталені вирази, відчувати та передати за допомогою мови, властивої українському людині, його особливі кольори. Добре підібрана та вміло використана загальноновживана фразеологія допомагає автору висміяти та засудити різні людські вади, критикувати негативні соціальні явища. Різні способи та методи вплітання фразеологізмів у мовну тканину твору служать для створення жартівливих, але водночас комічних ефектів. Автор тонко відчуває силу цих скупчень народної мудрості, вираження багатовікового народного досвіду в влучному вираженні думки.

Висновки до розділу 2

Художньо-естетичні принципи та жанрово-стильові домінанти новел Марії Матіос дозволяють обґрунтувати висновок про те, що письменниця послідовно реалізує класичні принципи творчості в сучасній українській літературі. Формування її художньої індивідуальності відбувається у конкретно-естетичному співвідношенні з мистецьким досвідом української нової прози. Зв'язок М. Матіос з літературною традицією та її збагачення простежується у найрізноманітніших жанрових формах, важливими рисами яких є ритм і мова, структура та внутрішні зв'язки, психологічний зміст ситуацій, ускладнені моделі персонажів; у випуску; у відстоюванні духовних цінностей, критичному погляді на сучасність, запереченні духовності та деестетизації реальності.

Оригінальність новел М. Матіоса виявляється в оригінальній онтологічно-екзистенціальній моделі світу, де існує трагічний конфлікт між персонажем та реальністю, осмислюються визначальні фактори людського існування, морально-етичні цінності, етноментальні модуси. Автор впевнено створює новітню матрицю онтологічного світогляду в його соціально-психологічному контексті.

Фразеологізми є яскравою ознакою стилізації розмовної мови в мові Марії Матіос. Ресурс фразеології у творах письменника представлений як загальноприйнятим, так і т.зв. трансформовані, місцеві та авторські фрази. Саме в них мовотворчу діяльність народу узагальнює культура, розкриваються естетичні та моральні ідеї гуцульських та буковинських носіїв, що стали прообразами персонажів прози письменника.

Отже, висока майстерність М. Матіос значною мірою залежить від знання особливостей емоційно-оцінювальних слів, стійких словосполучень, їх національної самобутності, вміння творчо переосмислити звичні для нас усталені вирази, відчувати та передати за допомогою української мови, його особливі кольори. Вдало підібрана та вміло використана загальноприйнята фразеологія допомагає автору висміяти та засудити різні людські вади,

критикувати негативні соціальні явища. Різні способи та методи вплітання фразеологізмів у мовну тканину твору служать для створення жартівливих, але водночас комічних ефектів. Автор тонко відчуває силу цих скупчень народної мудрості, вираження багатовікового народного досвіду в влучному вираженні думки.

Вивчивши праці Марії Матіос, ми класифікуємо фразеологізми, що зустрічаються у творах, за класифікацією номінативних аксіом ментальності, які висвітлені у статті М. Гладких «Українська фразеологія як спосіб вираження національної ментальності».

Таким чином, аналізуючи та класифікуючи фразеологізми, які функціонують у творах Марії Матіос, можна зробити висновок, що вони охоплюють багато сфер людського життя, а також точно, доречно, «з перцем» описують ситуацію життя та життя українців, ментальність нашого народу, простежені риси, властиві лише йому. Відповідно використаний і вміло підкреслений у тексті фразеологізм здатний замінити багатослівну логічну конструкцію, образно узагальнити сказане, оживити мовлення, надати йому емоційно-експресивного відтінку. Висока майстерність Марії Матіос багато в чому залежить від знання специфіки емоційно-оцінювальних слів, стійких фраз, їх національної самобутності, уміння творчо переосмислити звичні для нас усталені вислови, відчувати та передати, використовуючи мову українського народу, його особливу кольори. Вдало підібрана та вміло використана загальноприйнята фразеологія допомагає авторці висміяти та засудити різні людські вади, критикувати негативні соціальні явища.

РОЗДІЛ 3

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС

3.1 Морфологічні розряди фразеологізмів на матеріалах творів Марії Матіос

Українська мова багата на виражальні засоби, що дозволяють створити образ, відтворити пейзаж, історичну епоху, передати переживання, радість і смуток, прославити людину, засудити та викрити її негативні риси. Серед безлічі слів-синонімів, антонімів, метафор, що роблять мову образною, гнучкою та виразною, є стійкі фрази, що виражають думки та очікування мовців, їхній спосіб життя, історію, культуру, об'єднують покоління і навіть «літають» від людей. Основні риси фразеології – точність, крилатість, розум, цілісність, відтворюваність. Фразеологізми є невичерпними мовними джерелами, що живлять мовлення будь-якої стилістичної спрямованості.

Вони наповнюють мовлення глибокою свіжістю, надають йому художнього звучання, лексико-синтаксичної вишуканості, досконалості. Фразеологічні одиниці вловлюють найтонші відтінки думок, почуттів, різноманітних якостей людського мовлення, надають йому виразності, національного колориту.

Фразеологія як наука –- відносно молода галузь. До цього часу існує різниця у поглядах лінгвістів на тему фразеології, її сфери застосування [36, с. 525].

Фразеологія постійно привертає увагу лінгвістів, але все ще залишається зовсім не дослідженою. Чим менше ознак враховується при розрізненні фразеологічних зворотів, тим ширші межі фразеологізмів. Найбільш прийнятними для виокремлення фразеологізмів можна вважати такі критерії, як: відносна стабільність складу компонента, відносна смислова цілісність, відтворюваність мовою носіїв мови, оцінка, образність та різною мірою ідіоматичність.

Фразеологізми – це конкретні мовні формули, картини світу із закодованою інформацією про минуле, наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінки всього; вони накопичують культурний потенціал людей, лише по-своєму демонструють дух і неповторність ментальності нації. Фразеологічні одиниці поглинають історичні події та суспільне життя, розрізняють найменші рухи нашого серця, розповідають про величезний світ людських почуттів, вражають точністю асоціацій між природою, звичними фактами життя та поведінки людини, нашими емоціями та вчинками [51, с. 481].

Вони є скарбницею поетичних ідей народу. Вибіркова національна фразеологія, зазначав І. Огієнко, «душа кожної мови – сильно прикрашає і збагачує її». Все матеріальне життя, обряди, вірування, забобони відкладались у стереотипи поведінки будь-якої нації та висловлювались у численних фразеологізмах.

Характер фразеології, що характеризується образністю, стилістичним колоритом, створює передумови для їх використання в експресивному і, насамперед, у художньо-публіцистичному мовленні. При цьому письменник не робить нічого принципово нового у використанні фразеологізмів, він черпає свій вираз із готового національного джерела. Естетична роль засобів фразеології визначається вбудованою в них образністю та емоційністю, а також вмінням автора підібрати необхідний матеріал та ввести його в текст [50, с. 78].

Таке використання фразеологізмів значно збагачує мовлення художнього твору. Однак можливості використання фразеологізмів набагато ширші, ніж просто їх відтворення в мовленні. Фразеологізми оживають під пером талановитих письменників, публіцистів і стають джерелом нових художніх образів, жартів, несподіваних каламбурів. В результаті нововведень письменників, публіцистів з'являються оригінальні словесні образи, на основі яких «грають» стійкі вислови. Творча обробка фразеологізмів надає їм нового виразного забарвлення, посилюючи їх виразність. Найчастіше

письменники реконструюють фразеологізми, які мають високий ступінь стійкості лексичної структури і виконують експресивну функцію в мові. Водночас змінені фразеологізми зберігають художні якості загальних – образність, афоризми, ритмічний та мелодійний порядок.

Використання фразеологічних одиниць у дискурсі, і особливо в мистецтві, продовжує залишатися актуальним для лінгвістичного аналізу, оскільки фразеологія не лише широко використовується, але й часто оновлюється, трансформується.

Це пов'язано з різними мовними та екстралінгвістичними причинами, але всі зміни у фразеологічних одиницях у текстах художніх творів завжди цілеспрямовані, виконують прагматичну та дискурсивну функцію. Отже, українська мова багата не лише запасом традиційних фразеологічних одиниць, а й модифікованими, тобто трансформованими.

Трансформація фразеологізмів (від лат. *transformatio* – зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей чого-небудь) – це видозміна стійкого словосполучення, що вможливує досягнення комунікативно-інформаційної мети. Явище трансформації фразеологізмів, із одного боку, суперечить тому, що фразеологізми характеризуються цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та граматичної будови. Але стійкість цих одиниць – не абсолютна, а відносна ознака. Тобто в системі мови, поза контекстом, фразеологізми характеризуються найбільшою мірою стійкості, а в конкретних текстах мають здатність до перетворення. Видозмінений фразеологізм завжди зберігає співвіднесеність із своїм номінативним вихідним джерелом [50].

Фразеологічний зворот у трансформованому вигляді, набуваючи нових естетико-публіцистичних властивостей, перетворюється на фразеологічний неологізм.

Дослідження широких трансформаційних потенцій фразеологічних одиниць, безперервного оновлення їхнього компонентного складу, форми й структури як унаслідок історичних змін, під впливом мовної системи й дії

екстралінгвістичних чинників, так і під пером майстрів слова відповідно до сюжетної лінії, розуміння стійкості (постійності) компонентного складу й структури фразеологічних одиниць як діалектичної єдності константного (інваріантного) і змінного (варіантного) прийшли на зміну твердженню про незмінність фразеологічних висловів. Творча трансформація фразеологізмів завжди зумовлена конкретними стилістичними завданнями.

Оскільки стійкі словосполучення в мовленні виконують функцію образних одиниць, вони використовуються з певними художньовиразжальними настановами або набувають того чи іншого емоційного забарвлення. Фразеологія української мови яскраво відображає національні риси українців, зокрема їхні моральні та утилітарні цінності, так фразеологічний фонд мови є своєрідним джерелом відомостей про народне життя, певним дзеркалом, у якому відображено не лише побут, а й історію, вірування, звичаї та обряди [54, с. 78].

Такі поняття як «ментальність» та «менталітет» почали широко вживати в другій половині ХХ ст., проте досі не мають чіткого визначення. Розрізнення цих термінів запропонувала дослідниця В. Маслова, зазначивши, що ментальність – це світоспоглядання в категоріях і формах рідної мови, які поєднують у собі інтелектуальні, духовні й вольові якості національного характеру в типових його виявах.

У сучасній лінгвістиці поняття «менталітет» є своєрідним способом сприйняття навколишньої дійсності за допомогою мови, менталітет – спосіб вираження притаманних національних особливостей шляхом закріплення в складі мови. Оскільки мова пов'язана з ментальністю народу, то виникає потреба розглянути проблему співвідношення мови з ментальними категоріями. Саме тому нами досліджено й систематизовано ті трансформовані українські фразеологізми, що побутують у творах Марії Матіос, які виявляють та описують етнічну своєрідність українців.

Опрацювавши такі твори Марії Матіос, як «Солодка Даруся» [32], «Щоденник Страченої» [34], «Містер і місіс Ю у країні укрів» [27],

класифікуємо фразеологізми, знайдені у творах, відповідно до класифікації номінативних аксіом менталітету, які М. Гладких висвітлила у своїй статті «Українська фразеологія як спосіб вираження національного менталітету». [50].

Виокремлено приклади трансформованих фразеологізмів Марії Матіос відповідно до таких нормативних аксіом менталітету:

1) аксіоми спілкування: плутати щось (**олів'є із вінегретом укупі**); не витримувати (**не стає терпцю**); базікати (**обертати язиком**); передчувати (**чути голими п'ятами**); заздрити (**захлинатися власною слиною**); брати справу в свої руки (**брати бика за роги**); викрити (**вивести на чисту воду**); не знати (**біс його знає**); мовчати про щось (**тримати дямбу на заперті**); галас (**лемент, ніби кого дорізали**);

2) аксіоми життєдіяльності: покірність, згода (**поза Івана-Покивана**); бути першим, найкращим (**лаври першості**); бути нерозумним (**гуляє вітер в голові**), (**дурний, як чобіт**), (**топтатися, як у дурному розумі**), (**слабувати на голову**); зникати (**щезнути, як річкова нявка**); плакати (**ревіти, як бугай**); що одному погано, те іншому на благо (**півсвіту плаче – півсвіту скаче**);

3) аксіоми реалізму: погане повертається бумерангом (**злодій у якого шапку вкрали**), показати справжнє обличчя (**поміняти шкіру ягняти на шкіру вовка**), виглядати гарно (**красуватися, як дівка на виданні**);

4) аксіоми поведінки: бути затурканим, переляканим (**ходити, як мотилишні вівці**); бути постійним, незрушним (**непорушний, як теорема Піфагора**); втратити попередній ритм (**зійти з рейок**)

5) аксіоми сімейних стосунків: **невістка – псяча кістка**; де двоє любляться – там двоє чубляться; **яке їхало – таке здибало**;

6) аксіоми управління: **маємо те – що дозволила мати**, від вислову маємо те, що маємо.

Проаналізувавши й скласифікувавши фразеологізми, які функціонують у творах Марії Матіос, можемо дійти висновку, що вони охоплюють багато

сфер життєдіяльності людини, а також улучно, доцільно, «з перцем» описують ту чи іншу ситуацію побуту та життя українців, відчувається менталітет нашого народу, простежуються риси притаманні лише йому. Доречно вжитий та вміло зацентований у тексті фразеологізм здатний замінити багатослівну логічну побудову, образно узагальнити сказане, пожвавити мовлення, надати йому емоційно-експресивної тональності.

Висока майстерність письменниці значною мірою залежить від знання специфіки емоційно-оцінних слів, стійких словосполучень, їхньої національної своєрідності, від уміння творчо переосмислювати звичні для нас усталені вислови, відчувати й передавати засобами мови, притаманними українському народові, особливі її барви. Улучно дібрані й майстерно використані загальноновживані фразеологізми допомагають авторці висміяти та засудити різні людські вади, піддати критиці негативні соціальні явища.

3.2 Лексико-семантичні групи фразеологізмів у творчості Марії Матіос

Протягом тривалого часу спостерігається посилення інтересу науковців до проблем лінгвістики тексту, зокрема виявлення особливостей функціонування фразеологічних одиниць у художніх творах українських письменників, оскільки «вивчення фразеологічної системи української мови на матеріалі творів художньої літератури дає змогу з'ясувати активні процеси у фразеології та динаміку форм усталених висловів у різних функціональних умовах, простежити стилістичний потенціал оказіональних трансформацій фразеологізмів, осмислити глибинні взаємозв'язки її семантики і прагматики» [9, с. 111].

Марія Матіос належить до когорти найбільш популярних авторів ХХІ ст., ідіолект якої викликав справжній інтерес мовознавців.

Так, досліджувались особливості функціонування діалектної лексики (Н. Коваленко, Ж. Колоїз, О. Зелінська, Т. Тищенко, Г. Павлишин), художніх засобів у творах письменниці функціонально-стилістичні особливості

антропонімів; здійснено спробу проаналізувати мовно-синтаксичну деструкцію в художньому мовленні та ін.

Фразеологічні одиниці, які є надзвичайно органічними в художніх творах Марії Матіос, розглядалися у наукових розвідках Т. Беляєвої, Т. Євтушиної, М. Цуркан та ін. Про майстерність володіння словом письменницею свідчать слова літературного критика Ю. Джугастрянської: «Жодного зайвого слова – тільки вигострений, мов лезо, сюжет, різьблено-красномовні деталі, соковитий гуцульський колорит» [49].

Закцентуємо увагу на вербальних фразеологізмах, оскільки у творах Марії Матіос вони становлять найчисельнішу групу.

Дієслівні ФО – це фразеологізми із узагальненою семантикою процесуальної ознаки, об'єктивованою в дієслівних граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, часу, що виконують у реченні переважно синтаксичну функцію присудка [43, с. 86], тобто ці ФО виокремлюють у самостійну групу на основі співвіднесеності їх із дієсловом, об'єднаних загальним значенням процесуальності.

Граматично панівним (домінувальним) компонентом у дієслівних фразеологізмах виступає, звичайно, дієслово, а залежними компонентами найчастіше бувають іменники в різних граматичних формах із пояснювальними словами або без них, наприклад: **порахувати ребра, прикусити язика, молоти язиком, стискати зуби, пускати сльозу, (не) показувати пальцями, морочити (дурити голову), грати на нервах, лишити в спокої, тримати в голові, хапатися за голову, дати ногам поля, дати голову на відтин, обходити третьою дорогою, обвести круг пальця, шукати пригод на (свою) голову, ловити за кінчик хвоста** та ін. Наприклад: – *Я вам сам розкажу, як нас хотів обвести круг пальця оцей недорізаний кнур!* – *бризнув слиною на людей Дідушенко* [32, с. 149]; – *А що би було, чуєш, якби ти не крутив хвостом і не придурювався, та розказав, як воно сталося насправді?!* [32, с. 154]; ... *ще раз пропускати крізь решето*

[34, с. 8]; *А хто вертався – йому заціплювало рот* [34, с. 144]; *Коло млина, щоправда, молоти язиком не треба* [32, с. 120].

Деякі дослідники, такі як, наприклад, М. Алефіренко, М. Демський, В. Жуков вважають, що основні ознаки дієслівних ФО формуються внаслідок взаємодії різнорівневих мовних факторів – семантичного (узагальнена семантика процесуальної ознаки); морфологічного (дієслівний компонент у ролі граматичного центру ФО, недостатність його морфологічних парадигм (виду, стану, часу, особи, числа, роду); синтаксичного (спеціалізація синтаксичних дієслівних функцій – переважно присудка). Відсутність однієї з названих ознак позбавляє ФО статусу дієслівної.

Дієслівні ФО у досліджуваному матеріалі представлені різноманітними структурними моделями, переважають із-поміж них одиниці, дериваційною базою яких слугують різнокомпонентні словосполучення.

Найчастіше дієслівні ФО співвідносні з такими структурними моделями:

1) «Д + (пр) І» (бінарна структурно-фразеологічна модель, що становить собою поєднання дієслова з іменником (з прийменником чи без нього) у формі непрямих відмінків (зрідка – із узгодженим прикметником при іменникові): *Дехто з пасажирів, може, би й сварився з сусідом за негречний рух чи ненавмисну штовханину – але гляне на Йвана, стисне плечима та й прикусить язик* [32, с. 39]; *Даруся ... ломила руки з відчаю* [32, с. 189]; *Люди в селі часом роблять таке, що навіть Даруся хапається за голову...* [32, с. 12]; *Продавці збивалися з ніг, несучи мені гори суконь...* [32, с. 38]; *... вони дивилися дещо крізь пальці* [32, с. 100]; *Та бувало, що Славко підбивав і її на дурне діло* [32, с. 21]. Таку ж структуру мають індивідуально-авторські чи модифіковані ФО: *... бо можуть мене скоро віднести поза Йорчиху, то так з гріхом і лишуся* [32, с. 33]; *Вони (чоловіки) можуть напиться, вдаритися у блуд, набити комусь пику ...* [32, с. 19] («загуляти»); *Вона і за ксьондза колись дістала від тата доброї петрушки* [32, с. 21]

(«дістати прочухана»). Залежний компонент, виражений постпозитивним іменником, у конструкціях такого типу фіксується, як правило, у формі родового, знахідного чи орудного відмінків. Проте іноді автор використовує такі ФО з інверсією компонентного складу – іменник займає препозицію щодо дієслова (поклони бити, сокиру заніс, очі замилити, ноги відібрало), перестановка компонентів не руйнує фразеологічного значення. Прикметниковий компонент іноді є факультативним (не мати лихого серця, чути голими п'ятами, дістати доброї петрушки), який розширює межі ФО, але при цьому звужує, конкретизує їхнє значення;

2) «Д + І + (пр) І» (трикомпонентна структурно-фразеологічна модель, що складається з поєднання дієслова з двома іменниками, останній з яких має прийменниково-відмінкову форму): ... і Даруся з відчаю вже, цієї хвилини, дала б голову на відтин [32, с. 14]; ... вони з сусідським Славком крутили пальцем коло чола [32, с. 20]; Беручи квиток, я знала напевне, що викидаю гроші на вітер [32, с. 29]; Але вона стулює губи, бере води у рот, ніж має що казати, бо тепер час такий, що й хата вуха має [32, с. 82]; А гріх на душу взяли, як ви [32, с. 121].

ФО із процесуальною семантикою, побудовані за іншими структурними моделями, малопродуктивні. Дієслівні ФО мають граматичні категорії виду, способу, часу, особи чи роду, числа. Так, зокрема, граматична категорія виду належить насамперед дієслівному компоненту ФО, а відповідне видове значення – усій ФО. При цьому видове формотворення фразем регулюється не стільки видовою парадигмою граматично стрижневого дієслівного компонента, скільки характером фразеологічного значення, тому що вид тісно пов'язаний із семантикою» [48, с. 54]. Дійсно, значна частина дієслівних компонентів ФО втрачає видові кореляти, які виявляються несумісними з характером фразеологічного значення. Тільки із значенням недоконаного виду вживаються ФО: **віддавати першість, сушити (ломити) голову, прикусити язика, шукати пригод на свою голову.**

Тільки із значенням доконаного виду вживаються ФО: **піти у глину, пропустити повз вуха, накласти на себе руки, обвести круг пальця.**

Більшість дієслівних ФО можуть мати видові кореляції: **стискати зуби – стиснути зуби, давати раду – дати раду, рахувати ребра – порахувати ребра, збиратися з думками – зібратися з думками, втручатися в справу – втрутитися в справу.**

Щодо категорії способу, то дієслівні ФО, на відміну від звичайних дієслів, обмежені, як правило, у своєму використанні лише однією способовою формою.

Найчастіше дієслівний компонент ФО вжитий у формі дійсного способу, зрідка – умовного чи наказового, наприклад:

– теперішній час дійсного способу: *І кожен сходить з розуму на свій манер, казали колись у Василевому селі* [32, с. 43]; *Волосся дибки стає на голові* [25, с. 256]; *Але я ні на чийй шиї не сиджу* [25, с. 91];

– минулий час дійсного способу: *... а потім раптово канула в воду* [32, с. 98]; *А вже дев'ятий рік минає, як слід простиг за ними* [32, с. 59]; *Вже рахували там йому ребра ...* [32, с. 54]; *А гріх на душу взяли, як ви* [32, с. 121];

– майбутній час дійсного способу: *А я відлітала, знаючи, що вони пом'януть мене чаркою вина, зробленого татовими руками, перемнуть мої кісточки...* [25, с. 94]; – *А хто зробить не помоему, сам буде у ставу жабів ловити!* [25, с. 12];

– умовний спосіб: *... і Даруся з відчаю вже, цієї хвилини, дала б голову на відтин* [32, с. 14]; *Аби язик по селу не пускала, як воротило, та не мольфарила* [32, с. 89]; *... ішли би ви собі до хати ...і не мозолили би отут кому без потреби очі...* [32, с. 109]; *Мені би згоріла шкіра під краденою сорочкою* [32, с. 142];

– наказовий спосіб: *Копайся сама у собі – і не мороч голову тим, що сказали би люди* [25, с. 43]; *Краще підв'яжіть собі язик тим шнуром...* [32, с. 15]; *Але вже... хай крутять пальцями коло скронь* [32, с. 19].

Як свідчить наш фактичний матеріал, часова парадигма у дієслівних ФО реалізується обмежено – дієслова-компоненти зі значенням доконаного виду, як правило, вживаються у формі минулого часу, зрідка – простого майбутнього; дієслова-компоненти із значенням недоконаного виду реалізуються у значенні теперішнього, рідше – минулого часу.

Дієслівний компонент у складі ФО може бути виражений не тільки власне дієсловом, але і його формами: найчастіше інфінітивом: *Прийшла пора обертати язиками Матронку дужче* [29, с. 89]; зрідка дієприслівником чи дієприкметником: *Лише терплю, зціпивши зуби, як від болю* [28, с. 15]; ... *прилипла до нього навіки, наче смолою присмолена* [28, с. 88].

Дієслівних ФО зі структурою речення зафіксовано небагато, наприклад: *На людях язик йому розв'язався* [32, с. 82]; *А вже дев'ятий рік минає, як слід простиг за ними* [32, с. 59]; *А його вже давно жаба тисне* [32, с. 19]; ... *і від такої картини у людей, здавалося, волосся також ставало дибки* [32, с. 148]; *Тепер я вже не думаю, що саме страх перед можливістю відплати сковував мене впродовж багатьох років* [28, с. 10].

Значна частина дієслівних ФО зазнала авторських модифікацій, що призвело не лише до збагачення, увиразнення мови художніх творів М. Матіос, але й до суттєвого посилення емоційно-експресивного впливу на читача, наприклад: поширення компонентного складу: *Вона ж то голими п'ятами чує, коли він має надійти...* [32, с. 125] – пор.: носом (нутром) чути [9, с. 959]; *Може, тому й не любив пускати слово на люди* [32, с. 42] – випускати слова на вітер [10, с. 99]; ... *наговорити йому купу арештантів* [25, с. 27] – пор.: наговорити сім мішків гречаної вовни [10, с. 809] – субституція; – *Марійо, скажу вам одно: як нема щастя змалку...* [25, с. 38] – пор.: не було добра (щастя) змалку (зранку), не буде й до останку – еліпсис. Іноді в одному фразеовживанні одночасно поєднуються усічення із поширенням компонентного складу ФО: *Наговорили ви тут три міхи і двос бесаг чуда* [25, с. 115] – пор.: три мішки гречаної вовни [10, с. 498].

Надзвичайно виразними є місцеві колоритні ФО: ... *мама пішла у глину через пусті бабинські язики* [32, с. 81] – «померти»; ... *коли й де Йванові пун рубали, де хрестили...* [32, с. 39] – «народитися»; *Мало хто пам'ятає, коли ті Йорки самі спокійнилися, чи хто їм поміг подякувати цьому світові* [32, с. 290] – «померти».

Частотність використання дієслівних фразеологізмів зумовила їх семантичну розгалуженість. Фразеологія будь-якої мови орієнтована на людину, насамперед матеріалізує її внутрішній світ, почуття, відчуття та емоції, «у фразеології відбиваються переважно ті галузі, які вимагають до себе емоційного ставлення, наприклад, внутрішні переживання і психофізичні стани людини, її інтелектуальна й волева діяльність, тобто семантика фразеологізму має яскраво виражений антропоцентричний характер» [47, с. 67].

Не стала винятком і фразеологія Марії Матіос, яка відзначається різноманітністю значень і вербалізує:

а) емоції людини, переважно негативні (хвилювання, тривога, страх, відчай): *Люди в селі часом роблять таке, що навіть Даруся хапається за голову...* [32, с. 12] – «бути у відчаї, розпачі» [10, с. 58]; *Лише терплю, зціпивши зуби, як від болю* [32, с. 15] – «стримуючи свої почуття, бажання, напруживши всі сили» [10, с. 348]; *Тепер я вже не думаю, що саме страх перед можливістю відплати сковував мене впродовж багатьох років* [32, с. 190];

б) мовленнєву та мисленнєву (розумову) діяльність: ... *гляне на Йвана, стисне плечима та й прикусить язик* [32, с. 39] – «утримуватися від запальних, гарячкових висловлювань, пересудів і т. ін., замовкнути» [10, с. 8995]; *Краще підв'яжіть собі язик тим шнуром...* [25, с. 15] – «примушувати кого-небудь замовкнути або менше говорити» [10, с. 913]; *Але переберіть пам'ять – і згадайте собі, коли ви отак сиділи із своїм господарем – голова в голову, – а він вам у дримбу, а не на нервах грав?!* [32,

с. 38] – «обдумувати щось, пригадуючи або уявляючи у точній послідовності всіх чи багато чого» [10, с. 8912];

в) стадії фізичного існування людини (народження, життя і смерть): ... *і не знати, де йому пуп рубали* [25, с. 110] – «народитися»; *Якщо цей чоловік колись позбавить мене життя, я подякую йому навіть з того світу* [32, с. 9] – «умертвляти, убивати і т. ін. кого-небудь» [10, с. 89891]; ... *бо можуть мене скоро віднести поза Йорчиху, то так з гріхом і лишуся* [32, с. 33] – «поховати»;

г) моральні якості людини: *Мені би згоріла шкіра під краденою сорочкою* [32, с. 142]; *Чоловікам легше. Вони можуть напиться, вдаритися у блуд, набити комусь пику...* [9, с. 19] – «загуляти»;

г) ставлення людей один до одного: – *Я вам сам розкажу, як нас хотів обвести круг пальця цей недорізаний кнур!* – *бризкав слиною на людей Дідушенко* [32, с. 149] – «спритно обдурити, перехитрити кого-небудь» [10, с. 5893]; – *А що би було, чуєш, якби ти не крутив хвостом і не придурювався, та розказав, як воно сталося насправді?!* [32, с. 154] – «хитрувати, лукавити, лицемірити» [10, с. 402];

д) інтелектуальні властивості людини: *Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, її сусіди, бо думають, що вона дурна* [25, с. 11] – «бути розумово обмеженим, діяти нерозумно, несерйозно» [10, с. 4908]; *В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає* [32, с. 11] – «постійно пам'ятати що-небудь, не забувати чогось» [10, с. 8989];

е) сенсорне сприйняття: – *Чуєте, мамцю... ішли би ви собі до хати ... і не мозолили би отут кому без потреби очі* [9, с. 1090] – «постійно або часто перебувати десь, набридати кому-небудь своєю присутністю» [10, с. 501]; *Непевні слова Лупула про його тривогу Михайло пропустив повз вуха* [26, с. 95] – «не реагувати на те, що говорять» [10, с. 9010]; *І так якось по-домашньому, тепло стоїть незрушно і поїдає очима його роботу* [26, с. 48] «пильно дивитися» [10, с. 520].

Отже, корпус дієслівних ФО у творах Марії Матіос виявився досить об'ємним і різноманітним як за структурою, так і за значенням. Марія Матіос не просто майстерно і надзвичайно доречно використовує процесуальні фразеологізми у своїх творах, але і досить часто видозмінює їхню форму, конкретизує значення усталених висловів, увиразнюючи фразеологічну семантику. Результатом цього є суттєве посилення динаміки, експресивності та національного колориту змісту твору, увиразнення авторського мовлення чи поглиблення характеристики персонажів.



Висновки до розділу 3

Згідно з аналізом, семантично трансформовані ФО логічно вписуються в контекст художнього твору з акцентом на їх традиційне використання. Помічено, що для тексту характерне використання структурно-семантичної трансформації ФО, що є такою обробкою традиційних інверсій мови, яка можлива завдяки їх окремому оформленню. Структурно-семантичні перетворення ФО виявляють зміну форми мовних одиниць їх семантики та є специфічною особливістю.

Вивчення фразеологічних конструкцій Марії Матіос виявило якісні та кількісні зміни в структурі традиційних інверсій.

Слід зазначити, що для того, щоб урізноманітнити виражальні засоби, Марія Матіос робить такі заміни одного із компонентів ФО, як лексичні, які цілеспрямовано проводяться та мотивуються контекстом, не змінюючи загального значення фразеологізму.

Стилістично виразними є кількісні трансформації в прозі Марії Матіос, які базуються на розширенні та звуженні загальновизнаних меж ФО.

Серед структурно-семантичних перетворень фразеологічних зворотів ми виділяємо їх синтаксичні перетворення, серед яких ми аналізуємо парцеляцію, інверсію, віддалене розміщення компонентів, комбіновані перетворення. Авторка продуктивно використовує виразний відбір думки шляхом парцеляції ФО, зосереджуючись на певних деталях у характеристиках зображуваних предметів, явищ.

Отже, як бачимо, досить поширеними в тексті є комбіновані (складні) способи перетворення ФО:

- 1) ускладнена інверсія компонентів з додаванням інших компонентів;

- 2) ускладнена інверсія із заміною компонента;
- 3) інверсія з розширенням компонентів і заміною контекстним синонімом;
- 4) ускладнена інверсія з фонетичними змінами.

Використання складних методів трансформації ФО конкретизує висловлювання, підвищує його виразність, емоційну насиченість. У літературному тексті ФО відображають індивідуально-авторське сприйняття дійсності, тобто визначають ідіосинкразію авторки. Марія Матіос активно використовує можливості, притаманні словосполученням: високий ступінь узагальнення, емоційно-експресивне значення, стилістичне забарвлення та образність.

Вивчення природи та методів використання авторкою слів у різних їх поєднаннях дозволяє визначити індивідуальну своєрідність творчого методу. Марія Матіос намагається зберегти всю силу, різкість, точність народних висловів, і в той же час, рельєфно, пластично і чітко змальовує персонажів, особливості їхнього життя, епоху та місце та умови подій. З іншого боку, завдяки особливому використанню народних висловів, щоб викликати сміх, створити іронічний ефект, часто загострює їх семантично.

Тому деякі її фразеологізми навіть гостріші, ніж у народній мові. Отже, висока майстерність Марії Матіос значною мірою залежить від знання специфіки емоційно-оцінних слів, стійких словосполучень, їх національної самобутності, уміння творчо переосмислити звичні для нас усталені вирази, відчувати та передати за допомогою української мови, її особливі кольори.

Вдало підібрана та вміло використана загальна фразеологія допомагає висміяти та засудити різні людські вади, критикувати негативні соціальні явища. Різні способи та методи вплітання фразеологізмів у мовну тканину твору служать для створення жартівливих, але водночас комічних ефектів. Авторка тонко відчуває силу цих скупчень народної мудрості, вираження багатовікового народного досвіду в влучному вираженні думки.

ВИСНОВКИ

Фразеологія як мовна дисципліна сформувалась у XX столітті зусиллями насамперед радянських (у тому числі й українських) вчених, відокремившись від лексикології, стилістики та синтаксису. Незважаючи на стрімкий розвиток та надзвичайні досягнення минулого століття, фразеологія досі цікавить мовознавців.

Виходячи з визначень, підходів до визначення властивостей фразеологічних одиниць, а також мети дослідження, ми пропонуємо таке визначення фразеологізмів: Фразеологізм – це словосполучення або речення із чітким порядком слів, яке відтворюється у мовленні як готова одиниця, і наділене такими ознаками, як стійкість, іноді цілісність, експресивність та образність.

Структура фразеологізмів досить стійка, тому складно переставляти слова. У вільному словосполученні та реченні семантику формує сума значень слів-складників, слова легко можна замінити чи переставити, у склад словосполучення чи речення можна додати інші лексеми або змінювати наявні.

Фразеологічна одиниця може бути частиною структури речення і, на відміну від вільної фрази, завжди виступає як один член. Фразеологізми характеризуються цілісністю, метафоричністю чи метонімічністю, емоційністю, образністю, мотивацією, дериваційним значенням, різноманітністю, стабільністю, ідіоматичністю.

Незважаючи на багато спільних рис зі словом, словосполученням та реченням, ФО – це окреме мовне явище, яке характеризується емоційно-

експресивним забарвленням, оцінкою та стилістично-функціональним аспектом.

Художньо-естетичні принципи та жанрово-стильові домінанти творів Марії Матіос дозволяють обґрунтувати висновок про те, що авторка послідовно реалізує класичні принципи творчості в сучасній українській літературі. Формування її художньої індивідуальності відбувається у конкретно-естетичному співвідношенні з мистецьким досвідом української нової прози. Зв'язок М. Матіос з літературною традицією та її збагачення простежується у найрізноманітніших жанрових формах, важливими рисами яких є ритм і мова, структура та внутрішні зв'язки, психологічний зміст ситуацій, ускладнені моделі персонажів; у проблематиці; у відстоюванні духовних цінностей, критичному погляді на сучасність.

Оригінальність творів М. Матіос виявляється в онтологічно-екзистенціальній моделі світу, де виникає трагічний конфлікт між персонажем та реальністю, осмислюються визначальні фактори людського існування, морально-етичні цінності, етноментальні модуси. Автор впевнено створює новітню матрицю онтологічного світогляду в його соціально-психологічному контексті.

Фразеологізми є яскравою ознакою стилізації розмовної мови в творах Марії Матіос. Ресурс фразеології авторки представлений як загальноприйнятим, так і трансформованими, місцеві та авторськими фраземами. Саме в них узагальнено культурою мовотворчу діяльність народу, розкриваються естетичні та моральні ідеї гуцульських та буковинських носіїв, що стали прообразами героїв у прозі письменниці.

Висока майстерність письменниці багато в чому залежить від знання особливостей емоційно-оцінювальних слів, стійких фраз, їх національної самобутності, уміння творчо переосмислити звичні для нас усталені вислови, відчутти і передати мовні засоби, властиві українському народові, його особливі кольори. Добре підібрана та вміло використана загальноновживана фразеологія допомагає автору висміяти та засудити різні людські вади,

критикувати негативні соціальні явища. Різні способи та методи вплітання фразеологізмів у мовну тканину твору служать для створення жартівливих, але водночас комічних ефектів. Письменниця тонко відчуває силу цих скупчень народної мудрості, вираження багатовікового народного досвіду у влучному вираженні думки.

Проаналізувавши праці Марії Матіос, ми класифікуємо фразеологізми, що зустрічаються у творах, за класифікацією номінативних аксіом ментальності, які висвітлені у статті М. Гладких «Українська фразеологія як спосіб вираження національної ментальності».

Виокремлено приклади трансформованої фразеології Марії Матіос відповідно до таких нормативних аксіом ментальності: 1) аксіоми спілкування; 2) аксіоми життєдіяльності; 3) аксіоми реалізму; 4) аксіоми поведінки; 5) аксіоми сімейних відносин; 6) аксіоми управління.

Вивчення фразеологічних конструкцій Марії Матіос виявило якісні та кількісні зміни в структурі традиційних інверсій. Слід зазначити, що для того, щоб урізноманітнити виражальні засоби, Марія Матіос робить такі заміни одного із компонентів ФО, як лексичний, які цілеспрямовано проводяться та мотивуються контекстом, не змінюючи загального значення фразеологізму.

Стилістично виразними є кількісні трансформації в прозі М. Матіос, які базуються на розширенні та звуженні загальновизнаних меж ФО.

Серед структурно-семантичних трансформацій фразеологічних зворотів ми виділяємо їх синтаксичні перетворення, серед яких ми аналізуємо парцеляцію, інверсію, віддалене розміщення компонентів, комбіновані перетворення. Автор продуктивно використовує виразний відбір думки шляхом парцеляції ФО, зосереджуючись на певних деталях у характеристиках зображуваних предметів, явищ.

Аналізуючи та класифікуючи фразеологізми, що функціонують у творах Марії Матіос, можна зробити висновок, що вони охоплюють багато сфер людського життя, а також точно, доречно, «з перцем» описують

ситуацію життя та побуту українців, ментальність нашого людей, простежуються риси його. Відповідно використаний і вміло підкреслений у тексті фразеологізм здатний замінити багатослівну логічну конструкцію, образно узагальнити сказане, оживити мовлення, надати йому емоційно-експресивного відтінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксеньтьєв Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування. *Мовознавство*. 2007. № 1. С. 43–46.
2. Авксеньтьєв Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія: Навч. посібник для студ. філолог. фак-тів. Харків : Вища школа, 1988. 134 с.
3. Александрова С. П. Фразеологізми в загальнонародній мові та в художньому тексті. *Мовознавство*. 2017. № 6. С. 70–73.
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1987. 136 с.
5. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Москва : Наука, 1974. 376 с.
6. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. Фразеологія : знакові величини : навч. посібн. для студентів факультетів іноземних мов. Вінниця : Нова книга, 2008. 256 с.
7. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. Львів : Вища школа, 1980. 156 с.
8. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.15. Івано-Франківськ, 1998. 386 с.
9. Білодід І.К. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
10. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С., Дятчук В. В. Словник фразеологізмів української мови. Київ : Наукова думка, 2008. 1104 с.

11. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Накова думка, 2005. 154с.
12. Венжинович Н. Ф. Особливості реалізації національно-культурної специфіки фразеологізмів (на матеріалі української, російської та англійської мов). *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. № 24. С. 67–72.
13. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва : Наука, 1977. 312 с.
14. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації. *Проблеми зіставної семантики: збірник наукових статей*. Київ, 2011. № 10. С. 72-76.
15. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діяхронії) : дис... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2001. 420 с.
16. Григораш А.М. Письменник і фразеологізм. *Культура слова*. 2004. № 18. С. 76–78.
17. Григоренко Т. В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови : монографія. Умань : ПП Жовтий, 2010. 216с.
18. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Київ : Наук.думка, 1973. 285 с.
19. Євтушина Т. О. Емоційність як релевантна риса фразеологічної інтерпретації менталітету буковинців у прозі М. Матіос. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2015. №40. С. 80–84.
20. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.

21. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
22. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вища школа, 1987. 351с.
23. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : «Академія», 2003. 464 с.
24. Матіос Марія — біографія.
<https://ukrclassic.com.ua/katalog/m/matios-mariya/3102-mariya-matios-biografiya>. (дата звернення: 15.10.2020).
25. Матіос М. Бульварний роман. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 188 с.
26. Матіос Марія. Життя коротке. Книга прози. Львів: Кальварія, 2001. 236 с.
27. Матіос М. Містер і місіс Ю у країні укрів. Львів : Піраміда, 2006. 132 с.
28. Матіос М. Млин мерців. Дніпро. 1996. №5 – 6. С. 53–81.
29. Матіос М. Нація. Львів : ЛА «Піраміда», 2007. 256 с.
30. Матіос М. По праву сторону твоєї слави. Вітчизна. 1996. № 11-12. С. 19-53.
31. Марія Матіос проти Бориса Олійника URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2010/12/11/224342.html>. (дата звернення: 15.09.2020).
32. Матіос Марія. Солодка Даруся: драма на три життя. Львів: Піраміда, 2007. 174 с.
33. Матіос М. Трояка ружа: драматична повість. *Сучасність*. 2002. № 11. С. 8-20.
34. Матіос М .Щоденник страченої. Львів : Піраміда, 2005. 192 с.
35. Матіос Марія. Хроніка українського самашествія, Або Державна ода фалосу: письменницьке розслідування. URL:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/14/31194/> (дата звернення: 15.06.2020).

36. Мойсеєнко Л. Фразеологічні одиниці як об'єкт дослідження: німецькі, польські та українські паралелі. *Київські полоністичні студії : наукове видання*. Київ, 2012. №19. С. 521–526.

37. Набитович І. Знахарка троякої ружі (Мистецький світ Марії Матіос). Львів: ЛА «Піраміда», 2011 с. 56.

38. «Найплідніша письменниця» URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/iz-bud-yakogo-rozdilu>. (дата звернення: 15.09.2020).

39. «Нація» Марії Матіос з'явиться на сцені <https://vsiknygy.net.ua/news/5492/> (дата звернення: 15.06.2020).

40. Оказіональні трансформації фразеологізмів у прозі Михайла Стельмаха. URL:enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6981/1/Tkachenko.pdf (дата звернення: 15. 10.2020).

41. Павлишин Г.Я. Дискурс прози Марії Матіос: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Чернівці, 2012. 20 с.

42. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. Тернопіль : Навчальна книга, 2000. 248 с.

43. Потебня О. О. З лекцій по теорії словесності. Байка, прислів'я, приповідка. Харків : Державне видавництво України, 1930. с. 110.

44. Потебня А. А. Мысль и язык. Київ : Сінто, 1993. 190 с.

45. Почесні громадянини міста Чернівці URL: <http://chernivtsy.eu/portal/11654-2>. (дата звернення: 15.09.2020).

46. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології: психокогнітивний та етнокультурний аспекти. Черкаси : Брама, 2004. 276 с.

47. Семашко Т. Фразеологізми як знаки вторинної мовної номінації. *Вісник Харківського національного університету ім.В.Каразіна. Філологія*. Харків, 2011. №61 С. 65-78.
48. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 280 с.
49. Три світи Марії Матіос. URL: <http://litakcent.com/2008/04/04/julija-dzhuhastrjanska-try-svity-mariji-matios> (дата звернення: 10. 09.2020).
50. Українська фразеологія як спосіб вираження національного менталітету. URL: <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/conferences/> (дата звернення: 08.07.2020).
51. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку. Київ, 1984. С. 471–530.
52. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : постмодерний період : навч. посіб. Київ, 2008. С. 6–8.
53. Чабаненко В.А. Стилiстичне увиразнення фразеологiзмiв. *Українська мова і література в школі*. 2017. № 9. С. 60–62.
54. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. Москва : Вища школа, 1985. 156 с.
55. Яцьків М. Ю. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень. *Міжнародний науковий вісник*. Київ, 2014. №8. С. 253–262.

ДОДАТКИ

